

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 20 (2020), št. 3

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2020

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /
HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>
ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /
ZRI DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, † dr. Ivo Banac (ZDA / USA), dr. Rajko Bratuž,
dr. Neven Budak (Hrvaška / Croatia), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,
dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš,
dr. Tomaž Kladnik, dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Jože Mlinarič,
dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / Italy), dr. Marijan Premović (Črna Gora / Montenegro),
dr. Andrej Rahten, dr. Töne Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / Hungary),
dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / Austria)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš
Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča
Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija
e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / Bank Account:

Nova KBM d.d.
SI 56041730001421147

Prevajanje / Translation:

Knjižni studio d.o.o.

Lektoriranje / Language-editing

Knjižni studio d.o.o., Ana Šela

Oblikovanje naslovnice / Cover Design:

Knjižni studio d.o.o.

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Knjižni studio d.o.o.

Tisk / Printed by:

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvlečke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and 'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,

je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa sta omogočili Agencija za raziskovalno dejavnost RS in Mestna občina Maribor.

Co-financed by the Slovenian Research Agency and City of Maribor.

Studia
Historica
Lovenica

Kazalo / Contents

V spomin / In Memoriam

In Memoriam – prof. dr. Ivo Banac (1947–2020).....649

Članki in razprave / Papers and Essays

DARKO DAROVEC: **Prisege zvestobe istrskih mest v 12. stoletju**655
The oaths of fidelity of the Istrian towns in 12th Century

FILIP ČUČEK: **Delovanje Radoslava Razlaga v štajerskem deželnem zboru**.....689
Radoslav Razlag's activities in the Styrian Provincial Assembly

MOJCA ŠORN: **Spremembe v medčloveških odnosih v obdobju pomanjkanja in lakote (Ljubljana: 1914–1918)**.....713
Changes in interpersonal relationships during the period of shortage and hunger (Ljubljana: 1914–1918)

MAJA LUKANC: **Produkcija diplomatskega vedenja v jugoslovanski in poljski povojni diplomatski praksi (1945–1947)**.....735
Production of diplomatic knowledge in Yugoslav and Polish post-war diplomatic practice (1945–1947)

URŠKA LAMPE: **Kako je ujetništvo spremenilo družinsko življenje: primer deportancev iz Julijske krajine v Jugoslavijo po drugi svetovni vojni**.....773
How captivity changed family life: the case of deportees from the Julian March to Yugoslavia after World War II

ANA ŠELA, DAVID HAZEMALI in TADEJA MELANŠEK: **Ustroj in delovanje slovenske tajne politične policije v drugi polovici šestdesetih let dvajsetega stoletja**.....811
The organisational structure of the State Security Service in the Slovenian Lands in the second half of the 1960s

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

- GORAZD BAJC, TADEJA MELANŠEK in DARKO FRIŠ: Uvod v zgodovino spremljanja britanske obveščevalne dejavnosti na Slovenskem – "samoevalvacije" slovenske Službe državne varnosti839
Introduction to the history of British intelligence activities surveillance on Slovenian soil – "self-evaluation" of the Slovenian State Security Service
- ANA ŠELA in DAVID HAZEMALI: Spremljanje slovenskih delavcev na začasnem delu in bivanju v Zvezni republiki Nemčiji v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja: prispevek k poznavanju zgodovine slovenske Službe državne varnosti879
The monitoring of Slovenian guest workers, who were temporarily living and working in the Federal Republic of Germany in the 1970s: a contribution on the history of the Slovenian State Security Service
- MARKO ZAJC: Poletni aferi kritičnih misli. Tomaž Mastnak in Dimitrij Rupel, slovenska kritična intelektualca med jugoslovansko in slovensko javnostjo v letu 1986921
The two summer scandals of critical thought. Tomaž Mastnak and Dimitrij Rupel, Slovenian critical intellectuals between the Yugoslav and Slovenian public in 1986
- POLONA TRATNIK: Pravljica: družbena resničnost in *mirabilis* – s posebnim ozirom na renesančne različice pravljice o Pepelki.....957
"Fairy" tale: social reality and mirabilis – with a particular regard to the renaissance variations of Cinderella tale

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts.....985

Uredniška navodila avtorjem / Editor's Instructions to Authors993

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Studia Historica Slovenica /

letnik / year 20 (2020).....1003

*Studia
Historica
Slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2020-22
1.01 Izvirni znanstveni članek

Kako je ujetništvo spremenilo družinsko življenje: primer deportirancev iz Julijske krajine v Jugoslavijo po drugi svetovni vojni

Urška Lampe

Dr., docentka
Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja
Čentur 1f, SI-6273 Marezige, Slovenija
Univerza Ca' Foscari v Benetkah
Dorsoduro 3246, IT-30123 Benetke, Italija
e-pošta: Urška.Lampe@irris.eu

Izvleček:

Članek obravnava individualne in socialne posledice vojnega ujetništva na primeru italijanskih vojnih ujetnikov v Jugoslaviji, s poudarkom na usodi tistih, ki so bili internirani v Sloveniji (večina teh so bili t. i. deportiranci iz Julijske krajine). Na podlagi dostopne spominske literature, arhivskih virov in ustnih pričevanj je namen članka razumeti, če in kako je izkušnja ujetništva vplivala na socialno in družinsko življenje ujetnikov in njihovo reintegracijo v družbo po povratku v domovino. Ker so bili ti spomini v prvih letih in desetletjih pogosto potisnjeni v pozabo, je namen članka tudi izpostaviti pomen ustne zgodovine in empatije pri obravnavi travmatičnih dogodkov ter namesto pisanja o travmi (*writing about trauma*) pričeti pisati travmo (*writing trauma*).

Ključne besede:

italijanski vojni ujetniki, deportacije, Julijska krajina, Jugoslavija, druga svetovna vojna, spomin, travma, družina, ustna zgodovina, socialna zgodovina

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 20 (2020), št. 3, str. 773–810, 87 cit., 1 slika
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

V zadnjih desetletjih smo v zgodovinopisju priča vse večjemu številu raziskav in študij, ki se posvečajo socialni zgodovini prve in druge svetovne vojne. Te so se postavile ob bok številnim "klasičnim" raziskavam s področja vojaške, politične in diplomatske zgodovine. Slovenski prostor, čeprav morda z manjšo zakašnitvijo, pri tem ni izjema. Prav gotovo pri tem prednjačijo raziskave o usodi in vlogi žensk v dveh največjih konfliktih v zgodovini človeštva, prvi in drugi svetovni vojni.² Nekaj prispevkov se posveča tudi vprašanjem usode civilnega prebivalstva tako za obdobje prve³ kot druge⁴ svetovne vojne.

Morda so prav družbeni trendi tisti, ki nagovarjajo raziskovalce, da se poglobljeno ukvarjajo z izkušnjami "malih ljudi", kar izpodriva vprašanja kolektivne usode neke nacije ali skupine in v ospredje postavlja individualno usodo posameznikov in njihove okolice. Skoraj sočasno s številnimi študijami o kolektivnem spominu, ki smo jim bili v evropskem prostoru priča vse od 80-ih let 20. stoletja dalje, se namreč številne izrazito interdisciplinarne raziskave ukvarjajo z različnimi oblikami spomina in travme kot posledici druge svetovne vojne, in

¹ Prispevek je rezultat podoktorskega raziskovalnega projekta št. Z6-9361: *Družine in spomini italijanskih vojni ujetnikov v Sloveniji in Jugoslaviji po drugi svetovni vojni*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Za strokovne nasvete in pomoč se najlepše zahvaljujem kolegici Vidi Rožac-Darovec.

² Npr. Marta Verginella, "Displacement and cultural borders in the Great war: bitterness of the refugee experience in the native country or abroad", *Acta Histriae* 23, št. 3 (2015), str. 357–376; Marta Verginella, "Political activism of Slovene women in Venezia Giulia after World War I and the rise of fascism: from autonomy to subordination", *Acta Histriae* 26, št. 4 (2018), str. 1041–1062; Marta Verginella, "Ženske v vojni in o veliki vojni", *Prispevki za novejšo zgodovino* 55, št. 2 (2015), str. 54–70; Ana Cergol Paradiž in Marta Verginella, "'Volemo pan, polenta e lavor': le proteste delle donne triestine, 1914–1918", *Genesis: rivista della Società Italiana delle Storiche* 15, št. 1 (2016), str. 87–112; Ljuba Dornik Šubelj, "Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah na Slovenskem pred, med in po drugi svetovni vojni", v: *Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Aleksander Žižek (Ljubljana, 2004), str. 159–168; Urška Strle, "K razumevanju ženskega dela v veliki vojni", *Prispevki za novejšo zgodovino* 55, št. 2 (2015), str. 103–125; Tjaša Konovšek, "Between the Ideal and Reality: Women During World War II in Slovenia", *Prispevki za novejšo zgodovino* 59, št. 3 (2019), str. 98–112.

³ Npr. Kornelija Ajlec, "System of State Allowances and Pensions for Families of Soldiers (1914–1918)", *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 16, št. 1 (2016), str. 81–111; Darja Kerec, "Položaj civilnega prebivalstva v Prekmurju ob koncu vojne", *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 16, št. 2 (2016), str. 437–448; Darja Kerec, "Prekmurje leta 1917", *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 18, št. 3 (2018), str. 811–825.

⁴ Npr. Dunja Dobaja, "Socialnozdravstvene razmere in organizacija legalne socialnozdravstvene službe za ženske in otroke na nemškem okupacijskem območju: na zasedenem območju Koroške in Kranjske", *Prispevki za novejšo zgodovino* 55, št. 1 (2015), str. 42–65; Dunja Dobaja in Vladimir Prebilič, "Ukradeni otroci in na silo odpeljani otroci", *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 16, št. 2 (2016), str. 499–525; Kornelija Ajlec, "Vloga Unre pri oskrbi in repatriaciji jugoslovanskih razseljenih oseb v Italiji (1945–1947)", *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 2 (2020), str. 120–132.

medgeneracijskemu prenosu le-teh.⁵ Tako tedaj kot danes so dolgoročne posledice travme in njenega medgeneracijskega prenosa predmet številnih raziskav, ki se v pretežni meri nanašajo na družine preživelih holokavsta in vietnamske vojne.⁶

Če smo torej v zadnjem desetletju v slovenskem prostoru priča številnim raziskavam o kolektivnem spominu, predvsem na slovensko-italijanskem obmejnem območju,⁷ in vplivu spomina na politiko in diplomacijo,⁸ pa so s strani humanistov in družboslovcev vprašanja medgeneracijskega prenosa spomina in travme pri nas skoraj prezrta.⁹

V zadnjih letih se stroka pogosta posveča preučevanju tega, kako je vojna spremenila družinsko življenje.¹⁰ Poleg vrzeli, ki jo konec vojne povzroči v notranje in zunanje-političnem položaju neke države, se največji prelom namreč zgodi prav na družbenem in, še ožje, družinskem nivoju. Konec druge svetovne vojne, ki ga je svet tako nestrpno pričakoval, je namreč povzročil praznino, ki je klicala po re-adaptaciji na življenje brez vojne. Več raziskav v zadnjih desetletjih

⁵ Npr. Hadas Wiseman in Jacques P. Barber, *Echoes of the Trauma. Relational Themes and Emotions in Children of Holocaust Survivors* (Cambridge, 2008).

⁶ Npr. Gabriele Schwab, *Haunting legacies: violent histories and transgenerational trauma* (New York, 2010); Aleida Assmann in Linda Shortt, *Memory and Political Change* (London, 2012); Yael Danieli, ur., *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma* (New York, 1998).

⁷ Npr. Vida Rožac-Darovec, "Narod, država in identitete v obmejnih prostorih", *Acta Histriae* 18, št. 1–2 (2010), str. 217–228; Vida Rožac-Darovec, "Po svobodi je v vas pršu hudič!": pomen ustne zgodovine za razkrivanje mitoloških struktur v preteklosti – primer spominjanja Rakitljanov", *Acta Histriae* 20, št. 4 (2012), str. 693–702; Vida Rožac-Darovec, "Komemoriranje TIGR-a v kontekstu politike spominjanja na Primorskem po letu 1991", *Acta Histriae* 24, št. 4 (2016), str. 891–904 (dalje: Rožac-Darovec, "Komemoriranje TIGR-a v kontekstu politike spominjanja na Primorskem po letu 1991"); Vida Rožac-Darovec, "An archaeology of remembering the fascist era in the Istrian countryside – a case study of the village Rakitovec", *Acta Histriae* 26, št. 4 (2018), str. 1143–1156; Kaja Širok, "Spomin in pozaba na obmejnem območju: predstave o goriški preteklosti", *Acta Histriae* 18, št. 1–2 (2010), str. 337–358; Kaja Širok, "Kolektivni spomin, pričevalec in zgodovina: diskurzivne konstrukcije preteklosti", *Acta Histriae* 20, št. 1–2 (2012), str. 137–150; Kaja Širok, "Identitete, zgodovina in dediščina prostora – prakse spominjanja in komemoracije na Goriškem v XX. stoletju", *Acta Histriae* 20, št. 4 (2012), str. 631–646; Borut Klajban (ur.), *Borderlands of memory: Adriatic and Central European perspectives* (Oxford, 2019); Borut Klajban, "Partizanska pokrajina: partizanski spomeniki in komemoriranje partizanov na Tržaškem", *Acta Histriae* 20, št. 4 (2012), str. 669–692.

⁸ Boštjan Udovič, "Memoirism Hype: Why do Slovenian Diplomats Write Memoirs?", *Acta Neophilologica* 53, št. 1–2 (2020), str. 153–166; Fariš Kočan in Boštjan Udovič, "Diplomacija s (kolektivnim) spominom: kako preteklost vpliva na izvajanje diplomacije?", *Annales, Series Historia et Sociologia* 30, št. 3 (2020) (v tisku); Katja Mahnič, "Spomin: med individualnim in kolektivnim, med tradicijo in zgodovino", *Ars & Humanitas* 13, št. 1 (2019), str. 7–18.

⁹ Z nekaj izjemami, npr. Hannah Starman, "Trauma, ideologije pripadnosti, nacija: nastavki za teoretski model kulturotvornega prenosa posledic množičnega nasilja", *Razprave in gradivo – Inštitut za narodnostna vprašanja* (1990) 50 (2006), str. 132–159.

¹⁰ Sarah Fishman, *From Vichy to the sexual revolution. Gender and Family Life in Postwar France* (Oxford, 2017) (dalje: Fishman, *From Vichy to the sexual revolution*); Barry Turner in Tony Rennell, *When Daddy Came Home. How War Changed Family Life Forever* (London, 2014) (dalje: Turner, *When Daddy Came Home*); Julie Summers, *Stranger in the House: Women's Stories of Men Returning from the Second World* (London, 2009).

ugotavlja, da je to privajanje na "novo" življenje za družine predstavljalo velik izziv. Kot ugotavlja Sarah Fishman, je bil konec vojaških spopadov za družine pravzaprav le prvi korak h koncu vojne.¹¹ Kot pojasnjujeta Turner in Rennell, se je namreč ta realnost izkazala za veliko težjo in bolj kompleksno, kot bi si kdorkoli kdaj lahko predstavljal:

Šest dolgih let vojne je močno spremenilo družinsko življenje. Oče je bil figura na fotografiji na steni, zmečkano pismo iz tujine, občasni obiskovalec ob koncu tedna. Zdaj je bil tu, da bi ostal, tujec v skupini, ki se je naučila živeti brez njega – in ni bila vedno pripravljena, da ga sprejme nazaj.

Večina povratkov je bila veselih, nikoli pozabljenih trenutkov humorja in upanja. Drugi so bili težki. In nikogar ni bilo, ki bi se ukvarjal s solzami in travmo.

Potrebna sta bila upanje in pogum, da bi družine lahko spet živele in ljubile skupaj.¹²

Kljub temu, da smo v preteklosti bili priča številnim raziskavam o vojnem ujetništvu v času druge svetovne vojne,¹³ tudi italijanskih vojnih ujetnikov¹⁴ in delno tudi tistih, ki so bili internirani v Jugoslaviji,¹⁵ so vprašanja o vplivu ujetništva na družinsko življenje pravzaprav pogosto prezrta. Raziskovalci se jih v

¹¹ Fishman, *From Vichy to the sexual revolution*, str. 1.

¹² Turner, *When Daddy Came Home*, "About the Book".

¹³ Če naštejemo le nekatere, npr. Simon P. Mackenzie, "The Treatment of Prisoners of War in World War II", *The Journal of Modern History* 66, št. 3 (1994), str. 487–520; Bob Moore in Barbara Hatley-Broad, ur., *Prisoners of War, Prisoners of Peace. Captivity, Homecoming and Memory in World War II* (New York, 2005); Sibylle Scheipers, ur., *Prisoners in War* (New York, 2010).

¹⁴ Če naštejemo le nekatere, npr. Romain H. Rainero, ur., *I prigionieri militari Italiani durante la seconda Guerra mondiale. Aspetti e problem storici* (Milano, 1985); Flavio Giovanni Conti, *I prigionieri di guerra italiani 1940–1945* (Bologna, 1986); Luigi Tomassini, ur., *Le diverse prigionie dei militari italiani nella seconda guerra mondiale* (Firenze, 1995); Gerhard Schreiber, *I militari italiani internati nei campi di concentramento del Terzo Reich (1943–1945)* (Roma, 1997); Ugo Dragoni, *La scelta degli I.M.I. Militari italiani prigionieri in Germania (1943–1945)* (Firenze, 1996); Gabriele Hammermann, *Gli internati militari italiani in Germania* (Bologna, 2004); Mario Avagliano in Marco Palmieri, *Gli internati militari italiani. Diari e lettere dai lager nazisti 1943–45* (Torino, 2009); Louis E. Keefer, *Italian Prisoners of War in America, 1942–1946: Captives or Allies?* (New York, 1992); Kent Fedorowich in Bob Moore, *The British Empire and Its Italian Prisoners of War, 1940–1947* (New York, 2002); Maria Teresa Giusti, *I prigionieri italiani in Russia* (Bologna, 2003).

¹⁵ Nevenka Troha, "Italijani v vojnem ujetništvu v Jugoslaviji 1944–1947", *Annales, Series Historia et Sociologia* 10, št. 2 (2000), str. 325–340; Constantino Di Sante, *Nei campi di Tito. Soldati, deportati e prigionieri di guerra italiani in Jugoslavia (1941–1952)* (Verona, 2007); Gorazd Bajc, "Zgodba neke diplomatske note: ozadje britanskega in ameriškega posega v Beogradu 23. in 24. oktobra 1945 glede deportacij Italijanov iz Julijske krajine", v: *Pirjevčev zbornik: poti zgodovine med severnim Jadranom, srednjo in vzhodno Evropo: ob 70. obletnici akad. prof. dr. Jožeta Pirjevca*, Gorazd Bajc in Borut Klabjan, ur. (Koper, 2011), str. 139–163; Gorazd Bajc, "Aretacije, internacije in deportacije po prvi in drugi svetovni vojni na območju Julijske krajine: oris problematike in poskus primerjave", *Acta Histriae* 20, št. 3 (2012), str. 389–416.

svojih študijah, z nekaj izjemami,¹⁶ le občasno dotikajo. Ali, kot je poudarila britanska zgodovinarica Barbara Hately Broad, "kljub temu, da izkušnje družin vojnih ujetnikov posegajo na širok spekter področji, vključujoč zgodovino žensk, socialne zgodovine ter vojaške in politične zgodovine, njihova preteklost ostaja praktično nezapisana za katerokoli vojno".¹⁷ Študije o vplivu vojnega ujetništva in zavlačevanja oziroma pozne repatriacijo na življenje njihovih družin, predvsem žensk (mater, žena, sester) in otrok, so torej zelo redke ne samo v primeru italijanskih vojnih ujetnikov v Jugoslaviji, temveč na splošno. Zgleda, da to ostaja splošni problem pri obravnavi usode vojnih ujetnikov, saj se študije navadno posvečajo usodam vojnih ujetnikov samih ali diplomatskim odnosom, ne pa (ali v zelo okrnjeni obliki) temu kakšen vpliv je ujetništvo imelo na njihove družine, njihov socialni in ekonomski položaj ter na družinsko življenje na sploh.

Bržkone je to posledica tudi tega, da se mora zgodovino pisna stroka, ki se ukvarja s socialno zgodovino in zgodovino travmatičnih dogodkov, pogosto zagovarjati, saj ji je očitana pretirana empatija pri obravnavi usod posameznikov in njihove okolice. LaCapra v uvodu v svojo monografijo *Writing History, Writing Trauma* ugotavlja, da je "presenetljivo, kako malo zgodovinarjev prepoznava pomen individualne in kolektivne travme, tudi če piše o dogodkih in procesih, v katerih ta prevladuje, kot so genocidi, vojne, posilstva in različne oblike viktimizacije in zlorabe ljudi in živali". Pri tem dodaja, da je seveda "težje dokumentirati psihološko travmo ali post-travmatske učinke, kot prešteti mrtve ali ranjene".¹⁸ Pri tem LaCapra odpira pomembno vprašanje o vlogi empatije pri razumevanju zgodovinskih dogodkov. Vprašanje torej, ki, kot pravi, je bilo v preteklosti izrinjeno iz zgodovinskega programa, predvsem kot posledica "ideala objektivnosti" v povezavi s profesionalizacijo zgodovino pisja in enačenju objektivnosti z objektivizacijo:¹⁹

Tako kot pri travmi lahko ohromitev (objektivizacija in ločitev objekta od subjekta, vključno z jaz-kot-subjekt od jaz-kot-objekt) tudi za zgodovinarja deluje

¹⁶ Sarah Fishman, *We Will Wait. Wives of French Prisoners of War, 1940–1945* (New Haven, London, 1991) (dalje: Fishman, *We Will Wait*); Barbara Hately-Broad, *War and Welfare. British prisoners of war families 1939–45* (Manchester, New York, 2009).

¹⁷ Barbara Hately-Broad, *Prisoner of War families and the British government during the second world war*, Sheffield University (2002), doktorska disertacija, dostopno na: <http://etheses.whiterose.ac.uk/3416/1/246925.pdf>, pridobljeno: 27. 10. 2020.

¹⁸ Dominick LaCapra, *Writing History, Writing Trauma* (Baltimore, 2014), str. x (dalje: LaCapra, *Writing History, Writing Trauma*).

¹⁹ LaCapra, *Writing History, Writing Trauma*, str. 8. Zdi se, da se zgodovinarji, ki se ukvarjajo(mo) s travmo soočajo s podobnimi očitki, kot so se (ali se še) soočajo ustni zgodovinarji, kar je najbrž posledica tudi podobnih metodoloških pristopov (za podrobno analizo glej npr. Vida Rožac Darovec, "Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine", *Acta Histriae* 14, št. 2 (2006), str. 447–467 (dalje: Rožac Darovec, "Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine").

kot ščit ali sredstvo za zaščito pred neproblematično identifikacijo z izkušnjami drugih in možnostjo biti travmatiziran. Vendar objektivnosti ne bi smeli identificirati z objektivizmom ali izključno objektivizacijo, ki zanika ali izključuje empatijo, tako kot empatije ne bi smeli povezovati z nepreverjeno identifikacijo, vživetjem in nadomestno viktimizacijo. Objektivnost zahteva preverjanje in odpor do popolne identifikacije, in to je ena pomembnih funkcij natančnega raziskovanja, kontekstualizacije in poskusa, da bi bili čim bolj pozorni na glas drugih, katerih drugost je prepoznana. Empatija je v tem smislu oblika navidezne, ne vživetvene, izkušnje, povezane s tem, kar je Kaja Silverman poimenovala heteropatska identifikacija, pri kateri čustveni odziv prihaja s spoštovanjem do drugega in spoznanjem, da izkušnja drugega ni lastna.²⁰

LaCapra meni, da "na izkušnje v zvezi z zgodovinskim razumevanjem ne smemo gledati na ozko kognitiven način, ki vključuje samo obdelavo informacij".²¹ Pogosto pa zgodovinopisna stroka teži ravno k tovrstni objektivizaciji dogodkov in zavestni oddaljitvi od njihovega samega bistva iz strahu, da bi se ji očitala subjektivnost. Ta odločitev se pogosto zagovarja s tem, da empatija v zgodovinopisju pravzaprav ni potrebna, kar pa LeCapra zavrača:

Vprašanje je, ali lahko zgodovinopisje na svoj način pomaga sicer ne zaceliti, ampak vsaj se sprijazniti s preteklimi ranami in brazgotinami. Za tako soočenje je potrebno znanje, katerega trditve o resnici niso enodimenzionalno objektivne ali ozko kognitivne, ampak vključujejo afekt in lahko samega sebe empatično izpostavijo nelagodju, če ne celo sekundarni travmi, ki je ne bi smeli poveličevati ali biti z njo obsedeni, ampak nasloviti na način, ki si prizadeva biti kognitivno in etično odgovoren ter odprt za izziv utopične težnje.²²

LaCapra zato meni, da moramo ločevati med "pisanjem o travmi" (*writing about trauma*) in "pisanjem travme" (*writing trauma*), pri čemer pri prvem težimo k čimbolj objektivnem prikazu nekega zgodovinskega momenta, medtem ko drugi "vključuje proces izpovedovanja, predelovanja in, do določene mere, premostitve preko analiziranja in 'dajanja glasu' preteklim procesom spopadanja s travmatičnimi 'izkušnjami', 'mejnimi dogodki' in njihovimi simptomatskimi učinki, ki dosežejo artikulacijo v različnih kombinacijah in hibridnih oblikah".²³ LeCapra pri tem predlaga uporabo ti. "srednjega glasu" (middle voice), kot načina, ki zgodovinsko resnico vidi kot nujen, ne pa tudi zadosten del zgodovino-

²⁰ LaCapra, *Writing History, Writing Trauma*, str. 40.

²¹ Prav tam, str. 41.

²² Prav tam, str. 42.

²³ Prav tam, str. 186.

pisja.²⁴ Zgodovinopisne raziskave in razprave, ki se zavedajo pomena empatije in to pri pisanju tudi upoštevajo, imajo dodano družbeno-politično vrednost, ker lahko prispevajo k premostitvi travmatične preteklosti. Pri pisanju o travmatičnih dogodkih je torej pomembno zadostiti kriteriju zgodovinske resnice, a hkrati ne pozabiti na potrebno mero empatije.

Da bi zadostili kriteriju objektivnosti in ti. srednjega glasu pa pri pisanju travme zgodovinarji naletimo na polje ustne zgodovine. Jasno je, da se mora pri iskanju globljega razumevanja travmatičnih dogodkov in torej ne zgolj nizanja dejstev in informacij, stroka posluževati številnih ego-dokumentov (npr. pisem, dnevnikov) in osebnih izpovedi (bodisi ustnih, preko intervjujev, kot tudi spominov), ki jih moramo znati pravilno kontekstualizirati in ovrednotiti, da nam ti lahko služijo kot sredstvo poglobljenega razumevanja preteklih (travmatičnih) dogodkov. Pri tem se ustni in pisni viri, kot ugotavlja Alessandro Portelli, ne izključujejo. Ti "[i]majo tako skupne kot avtonomne značilnosti in posebne funkcije, ki jih lahko izpolni le eden od obeh (ali katere en niz virov zapolni bolje kot drugi)".²⁵

V nadaljevanju Portelli izpostavi pomen in "dodano vrednost" ustne zgodovine:

Prva stvar, zaradi katere je ustna zgodovina drugačna, je torej ta, da nam o dogodkih govori manj kot o njihovem pomenu. To ne pomeni, da ustna zgodovina nima dejanske veljave. Intervjuji pogosto razkrijejo neznane dogodke ali neznane vidike znanih dogodkov; vedno dajejo novo luč na neraziskana področja vsakdanjega življenja nehegemonskih razredov.²⁶

Ustna zgodovina nam na ta način pomaga razumeti ne samo to, kaj se je zgodilo, ampak kako so bili ti dogodki interpretirani s strani ljudi, ki so bili vanje tako ali drugače vpleteni. Pri tem je pomembno ta spomin spoštovati in posameznikom dovoliti, da tvorijo svojo lastno pripoved o tem, kako so nek dogodek doživljali. To je še posebej pomembno za dogodke in izkušnje, ki so bile

²⁴ To je pristop na preseku med samozadostnim dokumentarnim modelom oziroma raziskovalno paradigmo, katere skrajna oblika je pozitivizem (referenčne izjave, ki tvorijo resnico, so nujni in zadoštni pogoji zgodovinopisja) ter med negativno zrcalno sliko prvega, to je radikalni konstruktivizem (referenčne izjave, ki tvorijo resnico, veljajo, v najboljšem primeru, le za dogodke in so postranskega pomena) (LaCapra, *Writing History, Writing Trauma*, str. 196).

²⁵ Alessandro Portelli, "What makes oral history different", v: *The Oral History Reader*, ur. Robert Perks, Alistair Thomson (London–New York, 1998), str. 64 (dalje: Portelli, "What makes oral history different").

²⁶ Portelli, "What makes oral history different", str. 67.

v preteklosti (načrtno ali ne) potisnjeni v pozabo.²⁷ Tak primer je prav gotovo tudi primer italijanskih deportirancev z območja Julijske krajine, ki o svojem ujetništvu v Jugoslaviji javno niso govorili praktično vse do razpada Jugoslavije v 90-ih letih prejšnjega stoletja.

Pričujoč prispevek se torej posveča individualnim in socialnim posledicam vojnega ujetništva na primeru italijanskih vojnih ujetnikov v Jugoslaviji, s poudarkom na usodi tistih, ki so bili internirani v Sloveniji (večina teh so bili t. i. deportiranci iz Julijske krajine). Na podlagi dostopne spominske literature, arhivskih virov in ustnih pričevanj je namen članka razumeti, če in kako je izkušnja ujetništva vplivala na socialno in družinsko življenje ujetnikov in njihovo reintegracijo v družbo po povratku v domovino. Ker so bili ti spomini v prvih letih in desetletjih pogosto potisnjeni v pozabo in omejeni na ožji krog družine in prijateljev (če sploh), je namen članka tudi izpostaviti pomen in funkcijo individualne in družinske izkušnje nekdanjih ujetnikov, saj lahko na ta način zgodovinopisje služi k potrebni valorizaciji te izkušnje in s tem lažji premostitvi skupne travmatične preteklosti na slovensko-italijanskem obmejnem območju.

Konec ujetništva – začetek krize?

Znanost in družba 21. stoletja se aktivno posvečata iskanju razumevanja in aparatov za soočenje z morebitnimi (dolgoročnimi) posledicami (zdravstvenimi, predvsem psihološkimi) vojaških spopadov, tako vojakov, ki se vračajo iz vojnih območij, kot tudi njihovih družin. To, kar je torej danes nekaj pričakovanega – da se družine lahko soočajo s številnimi psihološkimi težavami, ki so posledica odsotnosti (najpogosteje moškega) družinskega člana, tako tekom njegove odsotnosti kot po povratku, je bilo v času po drugi svetovni vojni nekaj težko predstavljivega. Kljub temu ali ravno zato, pa so bile posledice vojne, spopadov, nasilja in grozot, ki so jih vojaki doživljali, pogosto dolgoročne. Še toliko bolj je to veljalo za vojne ujetnike, saj so se ti v številnih primerih vrnili šele mesece ali leta po tem, ko je bilo vojne že konec, kar je seveda vplivalo na zmožnost nji-

²⁷ Podrobneje glede ustne zgodovine glej npr. Alessandro Portelli, *The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories: Form and Meaning in Oral History* (New York, 1990); Robert Perks in Alistair Thomson, ur., *The Oral History Reader* (London, New York, 1998); Alessandro Portelli, *The Order Has Been Carried Out: History, Memory, and Meaning of a Nazi Massacre in Rome* (New York, 2003); Luisa Passerini, *Memory and Utopia. The Primacy of Intersubjectivity* (New York, 2014) (dalje: Passerini, *Memory and Utopia*); Lynn Abrams, *Oral History Theory* (London–New York, 2010); Jacquelyn Dowd Hall in Della Pollock, *Remembering: Oral History Performance* (New York, 2006); Gabriella Gribaudi, ur., *Testimonianze e Testimoni nella storia del tempo presente* (Firenze, 2020); od slovenskih avtorjev npr. Rožac Darovec, "Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine"; Marta Verginella, "Zgodovinopisna in politična raba pričevalca", *Acta Histriae* 20, št. 1–2 (2012), str. 107–120; Marko Klavora, "Intervju in ustna zgodovina: pričevanje ali pripoved?", *Acta Histriae* 20, št. 1–2 (2012), str. 121–136.

hove ponovne integracije v družbo. Na možnost integracije pa je, poleg trajanja ujetništva, vplivala tudi sama izkušnja vojnega ujetništva, ki je bila pogosto zelo težka ter psihično in fizično naporna. Zaradi velikega števila vojnih ujetnikov so bile razmere, v katerih so ti živeli, pogosto nevdružne, na samo izkušnjo je namreč vplivalo več faktorjev, tako materialnih kot ideoloških.

Ravno zaradi tega so se v letih po vojni zdravstveni delavci po vsem svetu soočali s številnimi zdravstvenimi posledicami ujetništva. Leta 1961 je v Haagu potekala *Mednarodna konferenca o dolgotrajnih posledicah ujetništva in deportacije (International conference on later effects of imprisonment and deportation)*, ki jo je organizirala Svetovna veteranska zveza (*World Veterans Federation*). Cilj konference je bil preučiti zapoznelo patologijo, ki se je pojavila po najmanj petih letih in pogosto tudi dvajset let po izkušnji ujetništva, in sicer z interdisciplinarnega vidika. Pri tem so bile upoštevane in analizirane tako izkušnje holokavsta in koncentracijskih taborišč, kot tudi vojnega ujetništva in ujetnikov različnih nacionalnosti. Kot povzemajo Julius Segal, Edna J. Hunter in Zelda Segal, so prispevki na konferenci izpostavili širok spekter zdravstvenih težav, ki so se pojavile kot posledica ujetništva: pljučne bolezni, npr. tuberkuloza, poslabšanje kroničnega bronhitisa, pojav emfizema; pojav bolezni srca in ožilja; arterioskleroza; prebavne motnje; izguba menstruacije in ovularne funkcije z dolgotrajnimi in nepopravljivimi ginekološkimi posledicami; kronični revmatizem; poškodbe centralnega in perifernega živčnega sistema ipd. Ena izmed glavnih ugotovitev konference pa je bil tudi pojav prehitrega staranja in zgodnejše smrti med nekdanjimi ujetniki, tudi kot posledica samomorov, ki so bili, kot so ugotavljali, med nekdanjimi ujetniki pogostejši kot med tistimi, ki ujetništva niso doživeli (čeprav je bil raziskani vzorec ujetnikov majhen).²⁸

Znanost se je v desetletjih po vojni posvečala tudi psihološkim posledicam ujetništva. Med pojavnimi oblikami so bile najpogostejše tako akutna kot kronična sprememba osebnosti. Kljub temu, da je večina raziskav bila posvečenih preživelim iz nacističnih koncentracijskih taborišč (ter pojavu "sindroma koncentracijskih taborišč", takoj po vojni poznan tudi kot "repatriacijska nevroza"), so znanstveniki ugotavljali, da so se podobne psihološke težave pojavljale pri praktično vseh nekdanjih vojnih ujetnikih.²⁹

Psihološke posledice holokavsta in ujetništva so znanstveniki zaznavali še 30 let po vojni, ko je tudi prvič prišlo do uradne klasifikacije post-travmatskega stresnega sindroma, ki je povsem obrnil dotedanje dožemanje psiholoških

²⁸ Julius Segal, Edna J. Hunter in Zelda Segal, "Universal Consequences of Captivity: Stress Reactions Among Divergent Populations of Prisoners of War and Their Families", *International Social Sciences Journal* XXVIII, št. 3 (1976), str. 595–598 (dalje: Segal, "Universal Consequences of Captivity").

²⁹ Segal, "Universal Consequences of Captivity", str. 599.

motenj kot posledica nekega travmatičnega dogodka.³⁰ Kar danes razumemo kot "travmo", kot posledico neke "travmatične" izkušnje, torej po drugi svetovni vojni ni bilo splošno sprejeto razumevanje realnosti. Zato se družba z njo seveda ni znala soočati oziroma se pogosto sploh ni soočala. Tako so družine bile tiste, ki so nosile breme in iskale način, kako posamezniku pomagati.

Kljub za tisti čas dokaj zgodnjim odkrivanjem psiholoških posledic ujetništva, so znanstveniki šele kasneje pričeli posvečati vprašanjem dolgoročnih posledic, ki jih je ujetništvo nosilo na družinsko življenje nekdanjih vojnih ujetnikov. Tako so ugotavljali, da je bila re-adaptacija na družinsko življenje za povratnike pogosto težka, počutili so se odrinjene, odmaknjene, apatične in sploh nezmožne ohranjati zanimanje za okolico. Prav tako so bili pogosto šokirani, ker je družba v času vojne doživela številne preobrazbe – to ni bila skupnost, ki so jo zapustili, temveč družba, v kateri so se vrednote in morala pogosto radikalno spremenile, kot tudi politična in družbena ureditev. Nekdanji ujetniki so novega človeka označevali za sebičnega, za katerega delo ni bilo več vrednota.³¹

Zgodovinarica Sarah Fishman je leta 1991 objavila rezultate obsežne raziskave, ki jo je opravila med ženami nekdanjih francoskih vojnih ujetnikov. Kot je ugotavljala, sta vojna in ujetništvo na nekdanjih vojaki pustila številne posledice. Taborišča za vojne ujetnike v Nemčiji, ki jih je preiskovala, seveda niso bila koncentracijska ali uničevalna taborišča, kar pa hkrati ne pomeni, da so bila to počitniška naselja, kot se je avtorica slikovito izrazila.³² Kljub temu, da je to ujetništvo le redko vodilo v resne psihoze, je seveda imelo psihološke posledice. Žene so moške po povratku označevale za zagrenjene, nekomunikativne, razdražljive in agresivne.³³

Ponovna združitev je za nekatere družine predstavljala poseben izziv. Dolgotrajna ločitev je moške odtujila od svojih partneric, otroci pa so pozabili, kako oče izgleda, ali pa ga sploh niso poznali. Vsak družinski član se je na svoj način privajal na vrnitev sina, moža in očeta. Kar Barner in Turner ocenjujeta kot posebej žalostno pa je dejstvo, da je bilo za te moške po njihovem povratku zelo malo empatije in razumevanja. Kar je posledica tudi tega, da je bil koncept post-travmatskega stresnega sindroma leta 1945 praktično nepoznan. Družba je od povratnikov pričakovala, da se bodo brez težav ponovno prilagodili na vsakdanje življenje.³⁴ Kot ugotavlja Fishmanova se je, kljub vsemu, velika večina

³⁰ Za podrobnosti glej npr. Didier Fassin in Richard Rechtman, *The Empire of Trauma. An Inquiry into the Condition of Victimhood* (Princeton, Oxford, 2009).

³¹ Segal, "Universal Consequences of Captivity", str. 601–602.

³² Fishman, *We Will Wait*, str. 151.

³³ Prav tam, str. 153.

³⁴ Turner, *When Daddy Came Home*.

družin tudi dejansko uspešno privadila na novo družinsko življenje, čeprav je trajalo nekaj časa. Številne ženske tudi menijo, da to ni bilo posebej zahtevno, čeprav Fishmanova zaključuje, da si ženske pogosto niso priznale tega, da je bila ponovna združitev težka in da je bilo za ponovno vzpostavitev normalnega družinskega življenja potrebno veliko potrpežljivosti predvsem s strani žensk.³⁵

Deportirani iz Julijske krajine: osebna in družinska usoda

Zgodovinarji imamo, poleg arhivskih virov, na razpolago kar nekaj spominske literature, ki je nastala izpod peresa ti. deportirancev iz Julijske krajine, ki so bili aretirani v času osvobajanja Trsta in Julijske krajine konec aprila in začetek maja 1945. Nekatera teh del so nastala tudi izpod peresa njihovih svojcev oziroma potomcev. Ta nam lahko služijo kot neprecenljiv vir znanja ne samo o življenju v ujetništvu, temveč tudi o razumevanju (pretrganih) družinskih vezi in družinskih usod. Iz nje namreč lahko ugotovimo, da je izkušnja vojne in, posledično, vojnega ujetništva, bila prelomna ne samo za ujetnike, temveč za družine v celoti. Usoda vojnih ujetnikov, in s tem njihovih družin, je bila namreč v prvih mesecih in letih po vojni veliko bolj negotova od usode tistih vojakov, ki niso bili zajeti. Medtem ko se je večina vojakov s fronte pogosto vrnila v nekaj mesecih po vojni, se je lahko povratak vojnih ujetnikov zavlekel še dolgo po koncu vojne. Zadnji italijanski vojni ujetniki so se iz Jugoslavije denimo vrnili šele leta 1947.

Razmere v ujetništvu: taborišče v Borovnici

Da bi lažje razumeli, kako je izkušnja ujetništva vplivala na nekdanje ujetnike, predvsem deportirance iz Julijske krajine, moramo najprej vsaj na kratko opisati razmere, ki so v ujetništvu vladale. Slabe razmere so v ujetniških taboriščih po Jugoslaviji vladale predvsem v prvih mesecih po vojni. Tako je bilo, kot ugotavlja Nevenka Troha, zaradi "velikega števila ujetih, neurejene prehrane po vsej državi, neurejenih bivalnih in higienskih razmer ter zaradi krutosti nekaterih paznikov".³⁶ Ideološke okoliščine še zdaleč niso bile zanemarljiv faktor, sploh v primeru ujetnikov oziroma deportirancev iz Julijske krajine. Večina teh je bila nastanjenih v taborišču v Borovnici (danes kraj Dol pri Borovnici v bližini Ljubljane), vodstvo taborišča in nekateri pazniki pa so ujetnike po principu kolektivne krivde označevali za fašiste in bili do njih pogosto zelo nasilni.

³⁵ Fishman, *We Will Wait*, str. 157–165.

³⁶ Nevenka Troha, *Komu Trst? Slovenci in Italijani med dvema državama* (Ljubljana, 1999), str. 64 (dalje: Troha, *Komu Trst?*).

Prvi ujetniki so v Borovnico prišli 23. maja 1945. Težko je oceniti, do kdaj je taborišče delovalo, upoštevati pa moramo dejstvo, da je bila večina ujetnikov izpuščenih do jeseni 1945, tako da je tu ostalo le še nekaj (po mnenju OZNE) najbolj "zagrizenih" fašistov.³⁷ V prvih mesecih so bile razmere po taboriščih zelo slabe; najbolj je k temu botroval nehuman odnos nekaterih paznikov, kar se je kot najbolj problematično izkazalo tudi v taborišču v Borovnici. V Julij-ski krajini so se kmalu začele širiti govorice o slabih razmerah, ki so prinašale ženske, ki so v Borovnici iskale izgubljene svojce. Tako so se hitro začele vleči vzporednice z nacističnimi koncentracijskimi taborišči.

Večina pričevanj in spominov, o katerih bomo govorili v nadaljevanju, se nanaša na prve mesece po deportaciji. Zadnja skupina deportirancev in italijanskih vojnih ujetnikov nasploh je bila iz Borovnice repatriirana 22. avgusta 1945 – po tem večjih skupin do novembra 1946 ni bilo, zato se pričevanja niso posebej zbirala. Četudi so se, imamo na razpolago samo poročila iz prvega obdobja. To je bil tudi čas največjega pomanjkanja (tako v taborišču v Borovnici kot po državi nasploh).

V prvih mesecih je ujetnike pestilo hudo pomanjkanje hrane. Ta se je jeseni 1945 predvsem količinsko izboljšala, kar je bila brzkone posledica veliko manjšega števila ujetnikov. Obrok naj bi ujetniki sicer prejeli dvakrat na dan (kar pa ni bilo pravilo, saj so bili dnevi, ko niso dobili ničesar): približno liter juhe z zelenjavo. Redko so dobili manjši kos kruha, večina jih pripoveduje, da je bilo to le nekaj dni preden so bili repatriirani. Večina pričevanj si je glede prehrane v času ujetništva enotnih: bili so lačni in podhranjeni. Po pričevanjih naj bi imeli na voljo malo ali nič hrane, le malo juhe (kuhane zelenjave), prve tedne tudi nič kruha, včasih kak kuhan krompir ali moko. Hrana tudi ni bila začinjena.³⁸

O pomanjkanju hrane in lahkoti nam še bolj slikovito pričajo sporočila, ki so jih ujetniki pošiljali svojcem. Ta so v Trst prinašale ženske in svojci, ki so jim

³⁷ Gianni Barral, *Borovnica '45. Al confine orientale d'Italia. Memorie di un ufficiale italiano* (Milano, 2007), str. 208 (dalje: Barral, *Borovnica '45*). To, da naj bi v taborišču ostajali v glavnem le še fašisti, razberemo tudi iz poročila o stanju v taborišču iz oktobra 1945 ("*Taborišče ima po spisku 342 ljudi večinoma fašistov*", Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond SI AS 1487 – Centralni komite Komunistične partije Slovenije (CK KPS), t. e. t. e. 40, a. e. 5149, *Poročilo štaba za repatriacijo o stanju italijanskega taborišča v Borovnici*, 21. 10. 1945).

³⁸ O lakoti in pomanjkanju hrane lahko beremo iz več pričevanj, ki jih hrani več različnih arhivov. Na tem mestu lahko izpostavimo The National Archives, Kew-London (TNA), War Office (TNA-WO), 204 – Allied Forces, Mediterranean Theatre: Military Headquarters Papers, Second World War, 204/430, Nadir, Byrd-Investigating Committee – Venezia Giulia: Report of Investigation (Part I), 27. 9. 1945, npr. pričevanja Lasagna Armando, Fino Giuseppe, Tosello Armando, Cusani Carlo, Corso Giuseppe, Volpi Eugenio, Galante Aristide, Gitti Carlo, Priari Francesco, Rossi Sergio, Gavioli Attilio, Piccardo Anacleto idr.; Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAE), Affari politici 1931–1945 Jugoslavia (ASDMAE-AP 1931–1945 JUG), b. 146, f. *Atrocità e illegalità commesse ai nostri danni da Jugoslavi d. CLXXII, Condizioni degli internati Italiani in Jugoslavia con particolare riferimento al campo di Borovnica ed all'ospedale di Skofja Loka*, nedatiran, pričevanja Scocca Damiano, Guarnaschelli Alberto, Ballarini Giancarlo.

jih ujetniki skrivaj predajali, ko so prišle v Borovnico. Nekaj teh je prestregel tudi ameriški Rdeči križ v Trstu in je zato v washingtonskem arhivu ohranjenih devet prepisov. Vsa sporočila so si enotna – ujetniki so bili lačni, prosili so predvsem za hrano, pa tudi za cigarete in milo. Ujetniki navajajo, da se sicer dobro počutijo (verjetno tudi zato, da svojcev ne bi skrbelo), vendar so lačni in prosijo za pakete s hrano, ki naj jih prinesejo sami ali pošljejo preko katere od žena, ki dnevno prihajajo iz Trsta. Eden najbolj tragičnih primerov sta prošnji Guerrina Cavagna, ki ju je družini pisal 6. in 8. julija 1945. V prvem sporočilu je pisal:

Dragi oče in sestre. Sem zdrav in upam da tudi vi, ampak glede lakote sem zelo slabo, saj dobim dve mešanici zelenjavne mineštre brez začimb in brez kruha. Zato se žrtvujte zame in mi prinesite pakete z veliko kruha, koruzne moke, riža, masti, masla, salame, piščanca, soli, ogledalce, nožek kot tisti, ki sem ga vzel, ko sem šel stran, kos mila, par panettonov, kot jih zna narediti Elena in kar vam še pade na pamet. Poleg tega še nekaj sira za ribanje, tistega mastnega, in malo gorgonzole. Če mi poleg tega prinesete še dve ali tri ducate nekuhanih cadrensei [avtorici nepoznano živilo], jih dobro zavijte v eno posodo, da se ne zmečkajo, jih bom že jaz potem skuhal, malo konzerv, sladkorja, čokolade, steklenico dobrega vina ali maršala, cigarete. Naredite vse, kar je v vaši moči, da mi pomagate, v nasprotnem primeru bom tukaj umrl, če uspete, govorite s komando, da me izpustijo. Paket prinesite sami, če ne ga ne bom videl, in pripravite ga dobro, v platneni vrečki z dobro vidnim imenom. Vedno prosim našo drago mamo, da mi pomaga priti čim prej od tu, storite to tudi vi, imam trakuljo in lakota je velika, vsakih 8 ali 10 dni se vračajte z novim paketom.³⁹

Le dva dni kasneje je isti ujetnik ponovno obupano pisal:

Še vedno sem v pričakovanju vašega prihoda, to bo moja rešitev, pozdravi, vaš Guerrino. Prinesite paket, napišite dobro ime in pripravite veliko stvari, vsaj 15 kg. Pridite takoj, pridite takoj. Nujno vas pričakujem. Ko pridete, preden oddate paket pustite listek komur ga bo vzel, če sem tukaj, in potem dajte paket, pridite za božjo voljo, sem lačen. Če me ne najdete, ne dajte paketa. Vaš sin Guerrino.⁴⁰

³⁹ National Archives and Records Administration (NARA), RG 331 – Records of Allied Operational and Occupation Headquarters (NARA–RG 331), E 88, B 880, f. 15, *Copia di biglietti inviati da internati a Borovnica alle proprie famiglie*, sporočilo datirano 6. julij 1945.

⁴⁰ NARA, RG 331, E 88, B 880, f. 15, *Copia di biglietti inviati da internati a Borovnica alle proprie famiglie*, sporočilo datirano 8. julij 1945.

Objektivno gledano ni bilo možno, da bi svojci prejeli prvo sporočilo ali da bi vsaj utegnili priskočiti na pomoč, pa je ujetnik že pisal drugo sporočilo. Že samo iz tega lahko sklepamo, v kakšni obupani situaciji se je znašel in kako je hlepel po hrani. In to ne po vsakdanjih jedeh, temveč po domačih dobrotah, prosil je kar za 15 kg hrane. Med branjem teh vrstic lahko resnično dojamemo, kako hudo lačni so bili ujetniki, saj so bila njihova pričakovanja glede paketov pomoči nerealna. Dobro so se namreč zavedali, da bi tak paket težko prišel do njih (zato je prosil naj ga dobro označijo), še težje neokrnjen.

Poleg pomanjkanja in slabe hrane pa je bil v prvih mesecih najbolj pereč problem prav nehumano ravnanje ter nasilje s strani stražarjev ter vodstva taborišča. Na tem mestu ni prostora, da bi natančneje opisali nasilje, ki se je tu dnevno dogajalo, zato bomo podali le nekaj primerov, podobne pripovedi pa se ponavljajo tako v pričevanjih ujetnikov, ki jih je zbirala Zavezniška vojaška uprava (ZVU) po repatriaciji, kot v objavljenih spominih in pripovedih okoliškega prebivalstva, ki se tega časa spominja. Deportiranci so bili nasilju izpostavljeni vse od aretacije dalje. Po povratku so ti pripovedovali o nasilnih stražarjih, ki so se znašali nad njimi ter jih psihično in fizično maltretirali zaradi najmanjše napake. Stražarji so ujetnike navadno kaznovali s tepežem (z verigami in puškinimi kopiti), včasih so jih mučili ali celo ustrelili. O tepežu in usmrтитvah govori velika večina nekdanjih ujetnikov.

Prisostvoval sem še dvema usmrтитvama tovarišev iz sledečih razlogov: eden, ker je skušal pobegniti in so ga po prijettu sredi gozda ustrelili; drugi, ker so ga presenetili, ko je šel v okoliško hišo, da bi prosil za kos kruha, po verziji njegovih prijateljev; po verziji Slovencev, ker je skušal pobegniti ...⁴¹

Med najhujše oblike kaznovanja pa je gotovo sodilo obešenje na steber, o katerem pripovedujejo tako nekdanji ujetniki kot tudi vaščani, ki se spominjajo tega časa. Obešenje je potekalo tako, da so ujetniku zvezali roki za hrbet in mu pod pazduho speljali žico, na katero so ga potem obesili. Ujetniki so lahko viseli tudi do več ur, tako da se jim je žica zažrla v kožo. Nekdanji ujetnik je tako pripovedoval:

Nekaj mesecev pred repatriacijo, ko smo odhajali na delo, sem se ustavil, da bi s tal pobral jabolko. Prijeli so me in odpeljali v taborišče, obesili okrog rok na steber in tam pustili dve uri. Kasneje sem imel zdravstveni pregled. Nekaj dni se nihče ni

⁴¹ ASDMAE, AP 1931–1945, Jugoslavia, b. 146, f. *Atrocità e illegalità commesse ai nostri danni da Jugoslavi*, d. CLXXII, *Condizioni degli internati Italiani in Jugoslavia con particolare riferimento al campo di Borovnica ed all'ospedale di Skoffja Loka*, nedatiran, pričevanje Gribaldo Roberto, o tem tudi Ballarini Giancarlo. O ujetniku, ki so ga ustrelili, ker je šel v bližnjo hišo prosit za kruh, govori več virov, npr. TNA WO 204/430, Nadir, Byrd-Investigating Committee – Venezia Giulia: Report of Investigation (Part I), 27. 9. 1945, npr. pričevanje Albonino Raffaele.

zmenil zame. Medtem sem zelo trpel in rane so začele gniti. Po velikem vztrajanju so me premestili v bolnišnico v Škofji Loki.⁴²

O tem pripovedujejo tudi vaščani, ki so bili v času delovanja taborišča še otroci. Stražarji so se sicer trudili, da bi dogajanje v taborišču prikrili in preprečili radovedne poglede vaščanov, a jim to ni povsem uspelo. Slavko Žitko je bil tedaj star 8 let in se spominja, kako so kot otroci zjutraj šli mimo taborišča, ravno ko so stražarji imeli zaslišanje. Pripoveduje, da v kolikor je kateri od ujetnikov naredil kakšno napako ali prekršek, so ga obesili na "štango" za nekaj deset minut. Pripoveduje, kako so ujetniki nato vpili, ker so trpeli neznosne bolečine.⁴³ O krikih ujetnikov pripovedujejo tudi drugi informatorji, ti pa naj bi bili skoraj del vsakdana.⁴⁴

Pomanjkanje in nasilje sta bila v Borovnici del vsakdana, sploh v prvih dveh do treh mesecih delovanja taborišča. Delno je to bilo posledica tudi velikega števila ujetnikov v samem taborišču (po ocenah naj bi taborišče prešlo med 3500 do 4000 ujetnikov), kar pa gotovo ne opraviči nasilja, ki se je v njem dogajalo.

Repatriacija italijanskih vojnih ujetnikov po koncu druge svetovne vojne

Repatriacija ob koncu druge svetovne vojne je predstavljala resen izziv, Mednarodnemu odboru Rdečega križa je namreč bilo že od vsega začetka jasno,

⁴² TNA WO 204/430, Nadir, Byrd-Investigating Committee – Venezia Giulia: Report of Investigation (Part I.), 27. 9. 1945, pričevanje Boglioni Ivo.

⁴³ Slavko Žitko, r. 1937. Ustno izporočilo. Diktafonski zapis pri avtorici.

⁴⁴ Na tem mestu velja izpostaviti, da so v začetku nasilje nad ujetniki izvajali stražarji, medtem ko je kasneje to počela tudi skupina ujetnikov pod vodstvom ujetnika Giuseppeja Stanzioneja, ki je bil 27. junija 1945 imenovan za notranjega komandanta taborišča. Ujetnik Gianni Barral, ki ga je štab taborišča kmalu vzel v svoje vrste po tem, ko je ugotovil, da piše in govori slovenski jezik, je bil zadolžen za sezname ujetnikov in na splošno administrativna dela v štabu. Ta ni bil nastanjen z ujetniki in je užival enake "privilegije", kot ostali stražarji, predvsem kar se boljše hrane in bivalnih razmer tiče. Stanzioneja opisuje kot robato in prepotentno osebo, ki je s pomočjo nekaterih sicilskih pomočnikov znotraj taborišča organiziral pravo malo mafijo. Zgoraj omenjeno mučen je do obešenjem je do njegovega nastopa bilo pod nadzorom stražarjev, ko pa je Stanzione prevzel svojo funkcijo, je prevzel tudi "privilegij" za izvajanje tovrstnih mučenj. Poleg tega so paketi s hrano, ki so jih ženske nosile svojem, prešli najprej skozi njegove roke. Barral je njegovo skupino nekoč zalotil, kako so stikali in brskali po nahrbtnikih in se okoristili z živežem v njih. Poleg tega je slikovita zgodba, ki jo pripoveduje Barral, o ujetniku, ki ga je Stanzione kaznoval zaradi kraje. Tega so obesili na steber in tam naj bi pod žgočim soncem visel več ur. Okoli se je, kar je bilo relativno neobičajno, začela zbirati gruča ujetnikov, ki so nepremično opazovali trpinčenega sojetnika. Temu se je žica do tedaj že zažrla v kožo in živo meso. Barral je ob tej priliki zagrozil novemu internemu komandantu, da ga bo prijavil vodstvu, če takoj ne preneha z mučenjem tega ujetnika. Pri tem se je zavedal, da takratni komandant Ivan Levpušček najbrž ne bo ukrepal, saj je bilo tudi njemu v interesu, da so ujetniki sami ustvarjali "red", vendar je Stanzione kljub temu ujetnika izpustil (Barral, *Borovnica '45*, str. 189–191).

da objektivne okoliščine niso omogočale takojšnje repatriacije vojnih ujetnikov. Kljub temu pa se je čas do repatriacije podaljšal preko vseh pričakovanih meja. 2. julija 1946 je zato odbor na vse podpisnice *Konvencije o ravnanju z vojnimi ujetniki* iz leta 1929 naslovil memorandum, v katerem je poudaril, da ima obstoječe stanje resen negativen vpliv na moralo vojnih ujetnikov:

Obiski delegacij Mednarodnega odbora v taboriščih za vojne ujetnike kažejo, da je morala vojnih ujetnikov povsod čedalje bolj depresivna zaradi negotovosti glede trajanja njihovega ujetništva. Prav tako obstaja strah, da bo podaljšanje njihovega pridržanja tem možem otežilo prilagoditev na običajno življenje. Medtem ko so se sovražnosti nadaljevale, so ujetniki upali, da bo konec vojne pomenil njihovo izpustitev. Vendar danes tega upanja nimajo več, ker živijo v popolni nevednosti glede namenov, ki jih imajo z njimi sile, ki jih zadržujejo.⁴⁵

Zavlačevanje z repatriacijo je torej, po presoji Mednarodnega odbora Rdečega križa, negativno vplivalo na moralo ujetnikov in s tem oteževalo ponovno integracijo ujetnikov v vsakdanje življenje. Podobno kot so na repatriacijo čakali vojni ujetniki drugod po Evropi in svetu, so nanjo čakali tudi italijanski ujetniki v Jugoslaviji. Ob koncu vojne, maja 1945, je nanjo čakalo nekaj čez 50.000 italijanskih vojnih ujetnikov. Večina teh je bila repatriiranih nemudoma, v mesecih takoj po vojni, dokler se ni jeseni 1945 repatriacija nenadoma ustavila. Tedaj je, po navedbah jugoslovanskih oblasti, na repatriacijo čakalo še približno 17.000 italijanskih vojnih ujetnikov. Glavnina teh je bila repatriirana konec leta 1946, nekateri šele leta 1947.⁴⁶

Med njimi velja posebej izpostaviti tiste ujetnike, ki so bili internirani v taborišču v Borovnici. Skupno največ ujetnikov naj bi bilo pridržanih na dan 10. julija 1945, in sicer okoli 3250. Ta situacija pa se je dokaj hitro spremenila, saj so jugoslovanske oblasti kmalu začele izpuščati internirane. Večina ujetnikov je taborišče zapustila in se vrnila v domovino do konca avgusta 1945, nekateri pa so bili premeščeni v delovne bataljone ali v druga taborišča po Jugoslaviji. Dne 21. oktobra 1945 je bilo v taborišču še 342 ujetnikov.⁴⁷ Večina objavljenih spominov in virov se nanaša prav na razmere v tem taborišču, ki je vsaj v prvih mesecih, ravno iz omenjenih razlogov, veljalo za enega najslabše organiziranih taborišč v Jugoslaviji.

⁴⁵ André Durand, *From Sarajevo to Hiroshima: History of the International Committee of the Red Cross* (Geneva 1984), str. 643.

⁴⁶ Glej npr. Troha, *Komu Trst?*, str. 64.

⁴⁷ Barral, *Borovnica '45*, str. 207; Troha, *Komu Trst?*, str. 64.

Deportiranci iz Julijske krajine: vpliv ujetništva na re-adaptacijo na družinsko življenje

V obsežnem poročilu, ki ga je pripravila ZVU glede deportiranih iz Julijske krajine, beremo številne zgodbe in pričevanja tistih, ki so se vračali iz ujetništva v Jugoslaviji. Med njimi so bili nekateri zaradi slabega zdravstvenega stanja sprejeti v eno izmed bližnjih bolnišnic (npr. v Vidmu ali Trstu). Od številnih pričevanj tistih, ki so bili po repatriaciji poslani na zdravljenje v bolnišnico, se psihično stanje ujetnikov ne omenja, izpostavi se samo njihovo pogosto izredno slabo fizično stanje. Nekateri primeri obsegajo tudi popis poškodb, ki pa so zgolj fizične.⁴⁸ Tak odnos do ujetnikov ob njihovem povratku in pomanjkanje analize njihovega psihičnega stanja je bil seveda za tisti čas povsem običajen, kar dokazujejo tudi druge raziskave, ki ugotavljajo, da je bilo edino zdravljenje, ki so ga ujetniki po povratku v domovino prejeli, zdravljenje fizičnih poškodb.⁴⁹

Ob neposrednem povratku italijanskih vojnih ujetnikov in deportirancev iz Jugoslavije se torej nihče od pristojnih, ki so jih sprejeli, ni ukvarjal s psihičnimi posledicami, ki jih je ujetništvu pustilo na povratnikih. Družine so bile posledično pogosto prepuščene same sebi, ko je šlo za vprašanje re-adaptacije na vsakdanje življenje. S tem so se tako ujetniki kot družine soočali na različne načine, spominska literatura pa nam kar veliko razkrije o občutkih ujetnikov po njihovem povratku. Ob ponovnem snidenju z družino so bili ti občutki seveda pozitivni, vsi so bili srečni, da se je nekdanji ujetnik vrnil domov živ, čeprav ne ravno v najboljši fizični kondiciji.

V naslednjih dneh in mesecih pa je njihovo razpoloženje nihalo in postajalo vse bolj depresivno. O svojih občutkih in ravnanju ter odnosu do ostalih družinskih članov in družbe v mesecih po svojem povratku v domovino tako pripoveduje Franco Razzi:

Vse, kar sem videl, vse, kar sem utrpel, me je dobesedno šokiralo. K nikomur nisem želel pristopiti, z nikomer izven svoje družine nisem hotel govoriti. Ure in ure sem sedel na majhnem vrtu za hišico v kateri smo živeli v kraju Este v provinci Padova, kamor smo bili preseljeni leta 1943, negibno sem razmišljal in se spominjal. Ponoči sem lahko spal le, če sem imel pod vzglavnikom kos kruha. Starši so me zaskrbljeno gledali, ne da bi mi to pokazali. Nekega večera smo po koncu skromne večerje, kot so bili vsi obroki v tistem času, vsi vstali od mize in

⁴⁸ TNA, Foreign Office (TNA-FO) 371 – Political Departments: General Correspondence from 1906–1966, FO 371/48953 R 18136/15263/92, Nubadir Nadir, J. H. Byrd-Investigation Committee – Venezia Giulia: Report of Investigation (Part I), 27. septembra 1945.

⁴⁹ Murray M. Bernstein, "Conflicts in Adjustment. World War II Prisoners of War and Their Families", v: *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*, ur. Yael Danieli (New York, 1998), str. 120.

moj mlajši brat Luciano je z zelo naravno gesto s hrbtno stranjo roke pobrisal drobtine, ki so ostale na prtju, na tla. Brez besed sem skočil kot vzmet in ga udaril z glasno klofuto. Sledila je popolna tišina.

Takšno je bilo moje razpoloženje v zadnjih mesecih leta 1945.⁵⁰

Novejše študije tudi dokazujejo, da so bili depresija, agresija in verbalno nasilje v intimnih odnosih pri nekdanjih vojnih ujetnikih, ki so bili podvrženi travmatičnemu ujetništvu, pogost pojav.⁵¹ Franco Razzi je preživel 2 meseca ujetništva v taborišču v Borovnici. Tam so v prvih mesecih, kot smo že pisali, vladale zelo slabe razmere, nekaj sto ujetnikov se iz ujetništva ni nikdar vrnilo. Pomanjkanje in nasilje, ki so ga bili tam deležni in se jim je neprestano vračalo v spomin, je nekdanje ujetnike močno zaznamovalo. Zaradi izredno slabih razmer, ki so jih v Borovnici preživeli, so o tem le redko govorili. Spomini pa so privreli na dan ponoči:

Toda temna noč me nevede vrne v tiste čase. Mučeništvo se ponavlja skoraj vsako noč: 'Ponovno so me ujeli!' slišim, kako se krik ponavlja v meni... In vidim blato pod svojimi bosimi nogami, meglo okoli telesa in bodečo žico, ki se zvija pred menoj. 'Ponovno so me ujeli!' in vidim okoli sebe izčrpana telesa svojih tovarišev, čutim krut ugriz lakote, surov mraz na obrazu. 'Ponovno so me ujeli!'.⁵²

Podoben vpliv je ujetništvo v Borovnici imelo tudi na druge ujetnike; Lionello Rossi Kobau pripoveduje, da ga tisto, kar je videl in doživel v Borovnici, še po 50-ih letih včasih ne pusti spati.⁵³ Franco Giuseppe Gobbato piše o tem, da je oče nerad govoril o svoji izkušnji ujetništva. Ta je bil v Borovnici interniran "nekaj več kot 80 dni". Pripoveduje, da je oče o taborišču nerad govoril, ko pa je pripovedoval, je to počel "površinsko in s strahospoštovanjem".⁵⁴ Podobno pripoveduje hči drugega ujetnika.⁵⁵ Ta o Borovnici in dogajanju pred domačimi ni nikdar govoril, z izjemo nekaj hudomušnih prigod. Doma se je ob vsaki omembi tega časa ali taborišča povsem zaprl vase in umaknil, zato so ga domači sčasoma nehali spraševati.

⁵⁰ Franco Razzi, *Lager e foibe in Slovenia* (Vicenza, 1992), str. 11–12 (dalje: Razzi, *Lager e foibe in Slovenia*).

⁵¹ Casey O'Donnell et al., "Verbal and Physical Aggression in World War II Former Prisoners of War: Role of Posttraumatic Stress Disorder and Depression". *Journal of Traumatic Stress Studies* 19, 6 (2006), str. 864.

⁵² Razzi, *Lager e foibe in Slovenia*, str. 13.

⁵³ Lionello Rossi Kobau, *Prigioniero di Tito 1945–1946* (Milano, 2001), str. 1 (dalje: Rossi Kobau, *Prigioniero di Tito*).

⁵⁴ Franco Giuseppe Gobbato, *Borovnica e altri campi per prigionieri di guerra nell'ex-Yugoslavia 1945–...* (Pordenone, 2005), str. 10–12 (dalje: Gobbato, *Borovnica e altri campi per prigionieri di guerra nell'ex-Yugoslavia*).

⁵⁵ Ta ne želi biti imenovana, zato imena v prispevku niso omenjena.

Kljub temu (ali ravno zato), da očetje o tem niso govorili, pa to ne pomeni, da ta spomin (ali travma) v družinah ni bil prisoten. Kot piše Luisa Passerini⁵⁶ gre v teh primerih za spomin, ki se prenaša brez besed – preko gest, podob, predmetov. Ta tišina v družinah nima funkcije pozabljanja, temveč spominjanja, na kar nenazadnje nakazuje tudi to, da se otroci odločijo to preteklost raziskati (npr. kot Franco Giuseppe Gobbato v svojem delu o taborišču v Borovnici).⁵⁷ Tišina in zapiranje vase je gotovo bremenila družinske odnose. Omenjena hči nekdanjega ujetnika, ki pravi, da se je ta glede taborišča v Borovnici povsem zaprl vase, tudi pravi, da je oče o svoji izkušnji verjetno laže govoril s tistimi, ki niso bili družinski člani. Kasneje je tudi napisal knjigo s spomini, a tudi v času pisanja z domačimi o tem ni govoril. Hči je knjigo dobila v roke šele, ko je ta že bila zaključena in jo je oče prosil za lekturo. Pri tem tudi dodaja, da je bilo to obdobje in obujanje spominov za očeta psihično zelo naporno.

Nedvomno so se zapisali in objavili v glavnem spomini tistih, na katere je izkušnja ujetništva najbolj negativno vplivala in je pisanje zanje predstavljalo neke vrste terapijo,⁵⁸ s katero so skušali premostiti in osmisliti travmatično izkušnjo ter se soočiti z njo. Franco Razzi tudi pripoveduje o tem, kako je pričel s pisanjem in kako mu je to koristilo:

Oče mi je s tesnobno intuicijo dal ključ, da se rešim iz te situacije. Prinesel mi je majhen pisalni stroj in sveženj papirja ter mi rekel: 'Poskusi zapisati vse, česar se spomniš: videl boš, da ti bo koristilo.' Pisal sem stran za stranjo: ko sem zaključil, sem se začel spet ogledovati okrog sebe. Svet je bil tam zunaj in me čakal. Imel sem 21 let.⁵⁹

Trpljenje, smrt in nehumane razmere, v katerih so živeli ti ujetniki, so nekatere zaznamovale za vse življenje, kar je bržkone vplivalo tudi na njihovo družinsko in družabno življenje. Družbena reintegracija in vrnitev v vsakdanje življenje v okolje, ki si z ujetniki ni delilo tragične usode, je bila dolgotrajen proces. Lionello Rossi Kobau tako pripoveduje, kako je nekaj mesecev po vrnitvi domov praznoval svoj rojstni dan in se z dvema prijateljema odpravil na zabavo:

'Daj no, Nello, gremo v akcijo, poglej tista tri dekleta pod oknom, sama so in še vedno sedijo, gremo?' Samo trenutek, želim počakati vsaj na kak tango ali valček.

⁵⁶ Passerini, *Memory and Utopia*, str. 27.

⁵⁷ Gobbato, *Borovnica e altri campi per prigionieri di guerra nell' ex-Yugoslavia*.

⁵⁸ O terapevtskih učinkih pisanja, da bi premostili travmo, glej npr. Sandra Marinella, *The Story You Need to Tell. Writing to Heal from Trauma, Illness, or Loss* (Novato, 2017).

⁵⁹ Razzi, *Lager e foibe in Slovenia*, str. 12.

Vendar ne! ne najdem razlage, ne razumem zakaj, a nenadoma začutim cmok v grlu in bolečino v prsih, težko diham. Aristide ... Giorgio: Oprostita, vem, da vama uničujem večer, vendar ne morem ostati niti minute dlje, moram domov. Izognem se staršem in v svoji sobi mislim na svoje sovaščane, prijatelje, na Musia, Tomassonija in Fondo, ki so umrli v dolini Bače, na Tosuta, ki je umrl od lakote na gradu Škofja Loka, na Antoninija, ki je bil ubit pred mojimi očmi v prekletem gozdu v Borovnici, na Piva, ki je umrl v ujetništvu v taborišču Prečko, in na Destrinija, ki je morda res še živ, a še vedno ujetnik v taborišču Banovici. Morda tudi oni niso imeli nikoli časa za ples. Ne morem si predstavljati da, medtem ko je v Jugoslaviji na tisoče Italijanov (fašistov in ne), kljub koncu vojne, mučenih na stebru, obešenih in pobitih v skupinskih streljanjih (samo za zabavo), infojbranih (mnogo še živih) ali umirajo zaradi lakote ali še hujših bolezni, v Italiji naši rojaki plešejo bugi-vugi, kadijo ameriške cigarete (originalne ali ne), pijejo pivo, dvojni Kummel, Strega, Anise, Vermouth in veliko viskija.⁶⁰

Izkušnja je ujetnike zelo močno prizadela, zato običajno druženje in življenje, ki so ga živeli sovrstniki, ki te izkušnje niso prestali, zanje ni imelo smisla in se jim je zdelo, kot vidimo, celo ponižujoče do vseh tistih, ki so izgubili življenje v ujetništvu. Vseh tistih, ki tega istega ne bodo mogli izkusiti. Iz virov, ki jih imamo na razpolago, gre posledično razbrati tudi nerazumevanje "nove" družbe in družbenih vrednot, ki so se razvile tekom in kot posledica druge svetovne vojne. Ujetniki so pod vprašaj postavljali svojo celotno izkušnjo in se spraševali, ali je bilo res vredno tvegati življenje za to, kar jih je doma pričakalo. Tako piše Lionello Rossi Kobau:

Divja in hrupna zabava mojih rojakov se mi gnusi in mi gre na bruhanje. Jasno je, da nisem še "pripravljen" na novo "svobodo in demokracijo". Jasno je, da me nova "družba" še ni uspela (in kdo ve za kako dolgo?) "očistiti" z dobrim pranjem možganov. Kako nenavadna je naša država, ali je bilo res vredno tvegati svoje življenje, da bi jo branili? Še posebej, ko ugotoviš, da ima dolgo tradicijo preživetja tudi brez žrtev?⁶¹

Kot je ugotavljala že Sarah Fishman pa niso bile vse združitve in vrnitve težavne, kot bi bilo pričakovati. Nekateri svojci tako pripovedujejo, da ujetništvo očeta ni posebej zaznamovalo. Kot pravi eden izmed pričevalcev,⁶² je bil oče interniran v taborišču Vršac (Srbija), ki je bilo taborišče za oficirje. Domov se je vrnil med zadnjimi italijanskimi vojnimi ujetniki, leta 1947. Otroci pripo-

⁶⁰ Rossi Kobau, *Prigioniero di Tito*, str. 171.

⁶¹ Rossi Kobau, *Prigioniero di Tito*, str. 171.

⁶² Ta ne želi biti imenovan, zato imena v prispevku niso omenjena.

vedujejo, da se je oče že naslednje jutro s kolesom vrnil v svojo pisarno (bil je odvetnik) in nadaljeval z življenjem izpred vojne. O ujetništvu so doma le redko govorili. Njihovi otroci, torej ujetnikovi vnuki, pa naj sploh ne bi vedeli, da je bil njihov ded vojni ujetnik v Jugoslaviji. Iz pogovora ni razbrati, da bi očeta ujetništvo kaj posebej zaznamovalo, kar je bržkone posledica tudi tega, da je bila njegova izkušnja z ujetništvom, kljub temu, da je bila dolgotrajna, bolj "pozitivna", kot tista, ki so jo imeli ujetniki v taborišču v Borovnici. Mednarodni odbor Rdečega križa je namreč leta 1947 ugotavljal, da je bilo taborišče Vršac verjetno eno izmed najboljše opremljenih taborišč za vojne ujetnike v Jugoslaviji, sploh kar se tiče zdravstvene oskrbe.⁶³

Kaj pa tisti, ki se niso vrnili?

Kljub težavam, s katerimi so se soočali povratniki in njihove družine, ta usoda ni primerljiva s tistimi družinami, katerih svojci se iz ujetništva niso nikdar vrnili. Ti so pogosto več let čakali, da bo iz Jugoslavije prišla kakšna spodbudna novica, pa se to ni zgodilo. Že kmalu po izginotju svojcev maja 1945 so se ti združili v društvo *Associazione Congiunti dei Deportati in Jugoslavia* (ACDJ; Društvo svojcev deportiranih v Jugoslavijo). Namen društva je bil v prvih mesecih in letih zagotoviti repatriacijo domnevno deportiranih, aplikacijo mednarodnih konvencij v odnosu do ravnanja z njimi ter promocijo asistence, da bi se olajšalo njihovo ujetništvo. Nato se je usmerilo na aktivnosti iskanja pogrešanih in predvsem moralno ter ekonomsko podporo njihovim svojcem.⁶⁴ Goriška sekcija društva je bila (formalno) aktivna do leta 1980, ko je svoje aktivnosti, skupaj s seznamom 651 domnevno deportiranih z goriškega, ki se niso nikdar vrnili, sklenila z izdajo knjige o zgodovini tega društva ter njegovih številnih aktivnostih v korist deportiranih.⁶⁵ Goriška sekcija je bila v svojih dejavnostih zelo aktivna tudi z organizacijo manifestacij, spominskih slovesnosti in ne nazadnje s postavitvami spominskih obeležij, njene tovrstne aktivnosti pa se ohranjajo še danes z vsakoletnim obeleženjem spomina na deportacije na dan 3. maja. Pozaba zanje ni bila možna, saj jih je praznina manjkajočega družinskega članka (ali celo več teh) neprestano opominjala, da je bila storjena krivica. Ti so neprestano iskali odgovore in javno pozivali na to, da bi se ugotovila usoda tistih, ki se niso vrnili.

⁶³ Archives du Comité international de la Croix-Rouge (ACICR), Archives generales (AG) 1918–1950 (ACICR–AG), Groupe G (Generalites: Affaires operationnelles) 1939 – 1950, Camps – listes des effectifs – courrier des delegations CICR (B G 17 05-251), François Jaeggy, delegacija CICR Beograd za CICR, 1. 2. 1947.

⁶⁴ Associazione Congiunti dei Deportati in Jugoslavia, *Gli scomparsi da Gorizia nel maggio 1945* (Gorizia, 1980), str. 9 (dalje: ACDJ, *Gli scomparsi da Gorizia nel maggio 1945*).

⁶⁵ ACDJ, *Gli scomparsi da Gorizia nel maggio 1945*.

Poleg žalosti in jeze zaradi krute usode pa so se te družine pogosto spopadale tudi s finančnimi težavami. Podatki iz arhiva Urada za obmejna območja pri predsedstvu ministrskega sveta (UZC, *Ufficio per le Zone di Confine del Gabinetto della Presidenza del Consiglio dei Ministri*) nam razkrivajo, da so nekateri svojci tistih deportiranih, ki se niso nikdar vrnili iz Jugoslavije (predvsem iz goriške sekcije društva ACDJ), od marca 1948 prejeli mesečne subvencije. Preko fonda "Propaganda italijanskosti" (*Propaganda d'Italianità*) je namreč UZC v letih po vojni financiral številna obmejna politična, športna, kulturna in humanitarna društva, med drugim tudi ACDJ. Februarja 1948 je goriški prefekt na UZC naslovil prošnjo, da bi se društvu ACDJ dodelila mesečna subvencija v znesku 300.000 tedanjih italijanskih lir, z naslednjim pojasnilom:

Neprekinjena in učinkovita pomoč in naklonjenost sorodnikom deportirancev v Jugoslavijo je nujna, da se vsaj malo pomaga v kritičnih ekonomskih razmerah, s katerimi se mnoge od teh družin spopadajo po deportaciji njihovih najdražjih, ki so bili pogosto edina finančna podpora v družini. Finančna pomoč ne bi pričala samo o zanimanju vlade, ampak bi tudi pomagala ublažiti že tako resne skrbi samih družin.⁶⁶

Subvencija se je dodeljevala na letni ravni, zato je goriška prefektura v imenu društva letno prosila za podaljšanje. Goriški prefekt je leta 1950 tako upravičeval novo podaljšanje:

/.../ položaj številnih družin ostaja zelo resen tako z materialnega kot z duhovnega vidika. Pomoč, ki jo omogočajo dodeljena sredstva in katere namen je lajšanje nevzdržnih razmer ter so izraz interesa in tolažbe s strani vlade, je potrebna tudi zato, ker blaži ogorčenje družin, ki jih je prizadelo boleče in dolgo čakanje na novice o svojih najdražjih.⁶⁷

Ta znesek je bil v naslednjih letih večkrat korigiran, saj se je število družin, ki so bile potrebne pomoči, z leti povečevalo, nazadnje pa je leta 1977 društvo prejelo 500.000 italijanskih lir pomoči. To je bilo tudi zadnje leto (kar nam je znano), ko je društvo prejelo sredstva iz tega naslova.⁶⁸

Na ta način je italijanska vlada finančno pomagala vsaj nekaterim družinam, katerih svojci se niso nikdar vrnili iz ujetništva. Iz nekaterih prošenj s stra-

⁶⁶ Archivio Generale della Presidenza del Consiglio dei Ministri (AGPCM), Ufficio per le Zone di Confine (UZC), Sezione II, Friuli Venezia Giulia Gorizia (FVG GO), b. 15, 33/1, n. 797, Prefettura di Gorizia za UZC, 20. 2. 1948.

⁶⁷ AGPCM, UZC-FVG GO, b. 15, 33/1, n. 576/4, Prefettura di Gorizia za UZC, 26. 5. 1950.

⁶⁸ AGPCM, UZC Sezione II, Friuli Venezia Giulia Gorizia contributi (FVG GO CON), b. 4, vol. 1, ACDJ, Prefettura di Gorizia za UZC, št. 3.4/2005, 28. 12. 1977.

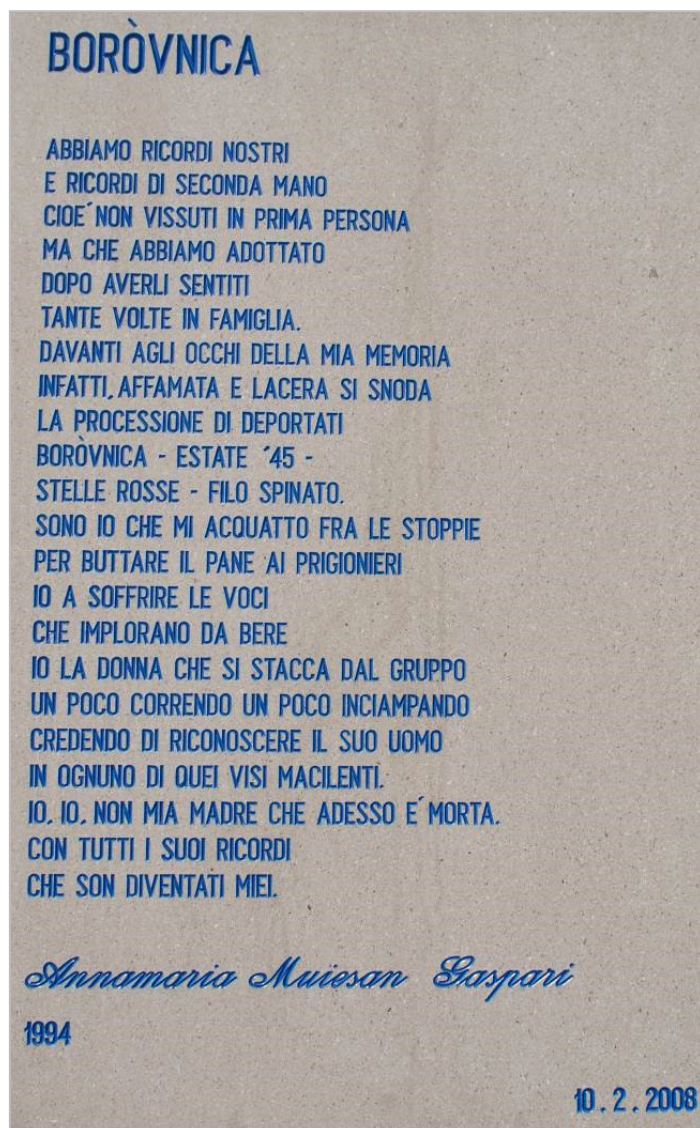
ni društva, ki so jih naslavljali na UZC, lahko razberemo slab ekonomski položaj, ki se je z meseci in leti samo stopnjeval. Tako je junija 1948, le nekaj mesecev po prejemu prve finančne pomoči, predsednica društva, Vincenza Grossi, poročala da se "številne članice društva, ki so se do tedaj lahko same vzdrževale, zdaj zatekajo k naši pomoči, saj so po treh letih odsotnosti glave družine porabile vse ekonomske rezerve".⁶⁹

Čeprav je na ta način vlada družinam nudila tudi vsaj malo moralne podpore, kot je to izpostavila tudi goriška prefektura, pa to ni ublažilo čustvenih bolečin in ran, ki jih je to dolgo čakanje in izguba družinam prizadejala. Posebej nam je s tega vidika povedna poezija Annamarie Muiesan Gaspari, katere oče je bil interniran v Borovnici in se iz ujetništva ni nikdar vrnil. Kako je nerazčiščena preteklost in izkušnja vplivala na njeno družinsko življenje ne vemo, vsekakor pa je zelo povedna avtoričina poezija, ki je tudi vklesana v spominskem kompleksu pri Fojbi v Bazovici (*slika 1*):

BOROVNICA

Imamo svoje spomine
in spomine iz druge roke,
torej tiste, ki jih nismo doživeli sami,
ampak smo jih za svoje vzeli potem,
ko smo jih neštetokrat
slišali v družini.
Pred očmi mojega spomina, torej,
se vije lačna in razcapana
procesija deportiranih.
Borovnica – poletje '45,
rdeče zvezde – bodeča žica.
Jaz sem tista, ki se potuhnem med strnišča,
da bi vrgla kruh ujetnikom,
jaz trpim glasove,
ki prosijo pijače,
jaz sem ženska, ki se odcepi od skupine,
malo tečem in malo padam,
misleč, da sem v vsakem od teh shujšanih obrazov
prepoznala svojega moža.
Jaz, jaz, in ne moja mati, ki je že umrla,
z vsemi svojimi spomini,
ki so postali moji.

⁶⁹ AGPCM, UZC–FVG GO, b. 15, 33/1, Vincenza Grossi, ACDJ za UZC, 15. 6. 1948.

Spominska plošča pri spominskem kompleksu v Bazovici, v katero je vklesana poezija Annamarie Muiesan Gaspari v italijanskem jeziku (Foto: Urška Lampe)

Iz poezije lahko razberemo, kako se je tragični spomin prenesel iz ene generacije v drugo in kako ga je avtorica ponotranjila. Znanost se zadnja desetletja pogosto ukvarja s primeri medgeneracijskega prenosa spomina in travme, kot tudi sekundarne travmatizacije, ki se pojavi, ko je posameznik izpostavljen travmatizirani osebi. Simptomi so pogosto zelo podobni kot tisti, ki jih imajo

osebe s post-travmatskim stresnim sindromom.⁷⁰ Kot pravi avtorica poezije, je ta spomin in s tem bolečina ob izgubi moža (očeta), po materini smrti postal njen spomin in njena bolečina. Na tem mestu je morda potrebno dodati še to, da so pretekle študije glede medgeneracijskega prenosa in sekundarne travmatizacije ugotovljale, da otroke sicer izkušnja, ki so jo starši preživeli, zanima in jih skrbi, v splošnem pa zaradi nje ne obolevajo oziroma ta le redko v sekundarno travmatizacijo.⁷¹

"Mi smo fašisti!" in razočaranje nad porazom med nekdanjimi ujetniki

Ko je govora o ponovni integraciji italijanskih vojnih ujetnikov v družbo pa je pomembno upoštevati tudi njihovo fašistično preteklost. Velja namreč izpostaviti, da so jugoslovanske oblasti najdlje zadrževale tiste ujetnike, za katere so menile, da so prepričani fašisti. Podobno prepričanje je leta 1947 izrazil tudi eden izmed britanskih funkcionarjev na Svobodnem tržaškem ozemlju, in sicer da je bilo med deportiranimi iz Julijske krajine le nekaj takih, ki so bili aretirani po krivici, večina pa so bili aktivni fašisti in ne zgolj pripadniki fašistične stranke.⁷² Seveda je pomembno poudariti, da to ne pomeni, da so bili vsi deportirani tudi prepričani fašisti oziroma da so to prepričanje ohranili tudi po vojni. Vsekakor pa je to nujno izpostaviti, saj je politično prepričanje tistih, ki so bili ideološko privrženi fašizmu in so to ostali tudi po vojni, brez dvoma vplivalo na to, kako so se ponovno integrirali v družbo (ne glede na to, ali so to bili vojni ujetniki ali drugi). Prav tako je to veljalo za tiste, ki morda niso bili prepričani fašisti, pa so bili v fašistični miselnosti vzgojeni – razprav o tem, kako se je italijanska družba skušala otresti fašistične mentalitete je v preteklosti nastalo kar nekaj.⁷³ Med njimi najdemo tudi tiste, ki govorijo o tem, kako so se v novo družbo uspeli integrirati tisti, ki so tudi po vojni in vse do smrti ostali prepričani fašisti.⁷⁴

⁷⁰ O tem npr. Robert Cvetek, *Bolečina preteklosti: Trauma, medosebni odnosi, družina, terapija* (Celje, 2009).

⁷¹ Robert Rosenheck in Alan Fontana, "Warrior Fathers and Warrior Sons. Intergenerational Aspects of Trauma", v: *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*, ur. Yael Danieli (New York, 1998), str. 240.

⁷² TNA FO 371/67412 R16240, W. J. Sullivan, Office of the British Political Adviser to the Commander, British/United States zone FTT to G. L. Clutton, British Embassy Belgrade, 25. 11. 1947.

⁷³ O tem npr. Jonathan Dunnage, *Twentieth-Century Italy: A Social History* (London, 2002), predvsem str. 135–139.

⁷⁴ Npr. Federica Bertagna, "Vinti o emigranti? Le memorie dei fascisti italiani in Argentina e Brasile nel secondo dopoguerra", *História: Debates e Tendências* 13, št. 2 (2013), str. 282–294 (dalje: Bertagna, "Vinti o emigranti?"); Marco Tarchi, *Esuli in patria. I fascisti nell'Italia repubblicana* (Milano, 1995); Giuseppe Parlato, *Fascisti senza Mussolini. Le origini del neofascismo in Italia, 1943–1948* (Bologna, 2012).

Raziskave o dolgoročnem vplivu fašizma na italijansko družbo ugotavljajo, da sta bili zaradi specifične italijanskih okoliščin tekom vojne, predvsem pa nikdar povsem razčiščena fašistična preteklost in kaznovanje "fašistov", italijanska politika in družba še dalje prežeta s fašizmom. Kljub temu, da je velika večina nekdanjih fašistov prevzela demokratične politične nazore, Mirco Dondi ugotavlja, da se je bilo za veliko Italijanov težko otresti fašistične miselnosti. Delež tistih, ki so se pridružili povojnim neo-fašističnim organizacijam, še zdaleč ni bil zanemarljiv. To se je nazadnje izkazalo leta 1948 z ustanovitvijo Italijanskega socialističnega gibanja (*Movimento Sociale Italiano*, MSI), politične stranke, ki ni skrivala svojih neo-fašističnih korenin, in ki je od tedaj dalje redno kandidirala na volitvah.⁷⁵

Kot ugotavlja Federica Bertagna, se je veliko fašistov po vojni odločilo za emigracijo (predvsem v države, kjer jih zaradi političnih prepričanj niso obsojali, npr. v Argentino in Brazilijo). Za razliko od teh, ki jim svojih prepričanj in nostalgije v novem okolju ni bilo potrebno skrivati, so tisti, ki so ostali v Italiji, o tem raje molčali oziroma so o tem govorili le v ozkem krogu ljudi in organizacij, s katerimi so si ta prepričanja delili.⁷⁶ Najnovejše raziskave med italijanskimi emigranti, ki so se za emigracijo odločili kasneje in ne takoj po vojni, namreč pričajo o tem, da so se ti v Italiji počutili izključene, nekateri celo pravijo, da so vse do odhoda spali s pištolo pod blazino.⁷⁷

Če se vrnemo k tistim italijanskim ujetnikom, ki so se vrnil iz Jugoslavije, je za nekatere bilo razočaranje zelo podobno. Poleg travmatične izkušnje ujetništva je njihovo ponovno integracijo oteževala fašistična preteklost ter predvsem to, da svojega prepričanja niso spremenili, a so morali o tem molčati. Opis Franca Razzija je pri tem zelo poveden, saj gre iz njega razbrati razočaranje in jezo nad političnimi spremembami v povojni Italiji:

Mi, ki smo se vrnil iz jugoslovanskega pekla, smo v srcu nosili veliko bolečino. In ta bolečina se ni izbrisala, ampak se je stopnjevala, postala je neizmerna in globoka in se še vedno ne želi zaceliti. /.../ Vrnili smo se in videli, kako strahopetci blatijo tiste, ki se ne bodo nikoli več vrnil. /.../ Prav tisti, ki so nas v šeststotih pustili, da se 18 mesecev borimo na 30km fronti; ki nam niso poslali ne čevljev in ne streliva, edino za kar smo prosili, da bi zaščitili našo sveto zemljo, saj moralne podpore nismo želeli, saj nam je bila dovolj naša lepa in velika vera. /.../ V moralni zablodi, v kateri so se znašli, še naprej omalovažujejo trupla tistih, ki so, pri dvajsetih letih, dali svoje življenje v boju in v koncentracijskem taborišču, da bi Julijska krajina

⁷⁵ Mirco Dondi, "The Fascist Mentality after Fascism", v: *Italian Fascism. History, Memory and Representation*, ur. R. J. B. Bosworth, Patrizia Dogliani (London, 1999), str. 154.

⁷⁶ Bertagna, "Vinti o emigranti?", str. 283–284.

⁷⁷ Prav tam, "Vinti o emigranti?", str. 284–285.

ostala italijanska, da bi Italija ostala italijanska. /.../ Ostajamo torej s svojo veliko bolečino. Radi bi zakričali, a ne moremo. Stigmatizirani smo. Mi smo fašisti!⁷⁸

Podobno o svojem očetu pripoveduje tudi eden izmed pričevalcev, ki pravi, da je oče "do smrti ostal prepričan fašist", ki je trdil, da je bil dan, "ko je Italija kapitulirala, najbolj žalosten dan v njegovem življenju".⁷⁹ Povratek teh ujetnikov, ki so ostajali prepričani fašisti, ter njihova ponovna integracija v družbo, ki je fašizem obsojala, je bil zato še toliko težji. Njihova izkušnja vojne in borba za preživetje v jugoslovanskih taboriščih sta bili v novi Italiji, ki je skušala povsem prekiniti s fašistično preteklostjo, povsem razvrednoteni.

Zaključek: med spominom, pozabo in razkritjem

Članek prikazuje, kako nam razpoložljivi viri, torej spominska literatura nekdanjih ujetnikov in njihovih potomcev, ter ustna pričevanja, pripovedujejo o socialnih posledicah ujetništva tistih italijanskih vojnih ujetnikov, ki so bili internirani v Jugoslaviji. Ugotavljamo, da so se tisti, ki so bili internirani v taborišču v Borovnici, in s tem dnevno izpostavljeni lakoti in nasilju, v prvih mesecih težko ponovno integrirali v družinsko in družbeno življenje. Sreči, veselju in olajšanju ob ponovnem snidenju je pogosto sledilo težavno obdobje privajanja na življenje po ujetništvu. Velja sicer izpostaviti, da so viri iz spominske literature pogosto zelo dragoceni, kar pa ne pomeni, da prikazujejo splošno sliko stanja, v katerem so se znašli italijanski vojni ujetniki in deportiranci po povratku iz Jugoslavije. Tudi pisanje in beleženje spominov je neke vrste terapija, zato so se tega pogosto posluževali tisti ujetniki, katerih izkušnja je nanje nosila najbolj negativne posledice. Posledično se večina objavljenih spominov nanaša na taborišče v Borovnici, kjer so ujetniki v prvih mesecih živeli v velikem pomanjkanju in bili izpostavljeni velikemu nasilju. Ugotavljamo torej lahko, da so najbolj tragične in dolgoročne posledice ujetništva nosili tisti ujetniki, katerih izkušnja je bila najbolj negativna. Po drugi strani pa so se tisti, katerih usoda v ujetništvu ni bila tako kruta, po vrnitvi hitreje in brez težav privadili na vsakdanje življenje. Pri tem velja še posebej izpostaviti, da je na nekatere poleg težke izkušnje ujetništva na družbeno integracijo vplivala tudi njihova fašistična preteklost oziroma fašistično prepričanje, ki ga niso nikdar opustili. Italija je bila namreč po vojni prežeta s fašistično mentaliteto in hkrati željo po obračunu z nekdanjimi podporniki tega režima, kar je posameznike, ki so ostali v Italiji in se niso odločili za emigracijo, prisililo v skrivanje teh čustev.

⁷⁸ Razzi, *Lager e foibe in Slovenia*, str. 125–126.

⁷⁹ Ta ne želi biti imenovan, zato imena v prispevku niso omenjena.

Še večje težave pri adaptaciji na novo življenje so imele tiste družine, katerih svojci se iz ujetništva niso nikdar vrnili. Poleg čustvene praznine in vrzeli, ki je nastala, so te družine, predvsem ženske, pestile tudi ekonomske težave, saj je bil umrli svojec pogosto edini, ki je skrbel za družinsko ekonomijo. Italijanska vlada je tem družinam finančno vsaj delno pomagala in jim na ta način nudila vsaj manjšo moralno oporo, čeprav so se pogosto tudi te bile primorane z novo realnostjo soočiti same.

Pri tem velja poudariti, da je bila usoda teh ujetnikov primerljiva z usodo vseh vojnih ujetnikov po koncu druge svetovne vojne, kot tudi vseh vojakov na sploh. Čeprav teh usod ne gre enačiti jim je skupno prav to, da ob povratku domov niso bili deležni pretiranega razumevanja ali empatije, kot bi danes morda pričakovali, saj so bile v tedanji družbi travmatske posledice vojne in ujetništva malo poznane in razumljene. Družine so bile zato prepuščene same sebi in svojim zmožnostim in znanju za premostitev teh travm. Prav tako lahko na podlagi pričevanj, ki jih imamo na razpolago, ugotavljamo, da so se v prvih mesecih po povratku ujetniki soočali s podobnimi simptomi, kot so jih izkazovali drugi vojni ujetniki, o katerih so znanstveniki razpravljali v 60-ih in 70-ih letih prejšnjega stoletja. Re-adaptacija na družinsko življenje je bila za povratnike pogosto težka, počutili so se odrinjene, odmaknjene, apatične in nezmožne ohranjati zanimanje za okolico.

Kot smo že ugotavljali, se pri zgodovinopisnih raziskavah (tudi sicer redkih) glede usode italijanskih vojnih ujetnikov iz Jugoslavije socialni in psihološki vidiki pogosto izpuščajo in pozabljajo. V raziskavah se najpogosteje izpostavljata diplomatska in ideološko-politična funkcija teh ujetnikov, ki so igrali pomembno vlogo v italijansko-jugoslovanski diplomatski igri v prvih dveh letih po vojni. Ko je bilo "igre" konec, in so bili ujetniki repatriirani, se tudi v zgodovinopisnih razpravah njihova usoda ne obravnava več. Vendar, čeprav je bilo z repatriacijo morda res "pravici zadoščeno", tudi zgodovinopisje ne more spregledati grenke usode tistih, ki so bili žrtve diplomatske igre, in na katere se je pozabilo takoj, ko so se vrnili v domače okolje. Ideal objektivnosti je namreč iz zgodovinopisne stroke izrinil pojasnjevanje in analizo travmatičnih dogodkov (torej ujetništva) in jih pogosto zreduciral na golo nizanje dejstev. O življenju ujetnikov po repatriaciji v arhivih najdemo dokumente le redko, zato v zgodovinopisnih razpravah njihova usoda po repatriaciji pogosto ni dokumentirana. To se je v zadnjih letih do določene mere spremenilo, kar pa ne velja za italijanske vojne ujetnike in deportirance iz Julijske krajine, ki so več mesecev ali let preživeli v ujetništvu v Jugoslaviji.

Spomini nekdanjih ujetnikov in deportirancev iz Julijske krajine so bili pogosto potisnjeni v pozabo (z izjemo družin tistih, ki se iz ujetništva niso nikdar vrnili, in so ta spomin javno ohranjali vse do danes). Luisa Passerini ugotavlja, da se tišina in pozaba pogosto prekrivata, vendar tišina še ne pomeni nujno,

da so bili ti dogodki pozabljeni. Pogosto so ti potlačeni zaradi travme, neskladja s sedanjostjo, raznih individualnih in kolektivnih konfliktov ali pa preprosto ker okoliščine (še) ne dopuščajo razgrnitve tega spomina. Ta se morda nikdar ne obelodani, včasih pa pride do spremembe okoliščin, ki dopuščajo njegovo razgrnitev.⁸⁰ In prav to je primer spominov nekdanjih internirancev v Borovnici. Ti so bili potlačeni, iz različnih razlogov o njih niso govorili, še zdaleč pa niso bili pozabljeni. Kljub temu, da so zapisani spomini nastali v prvih mesecih in letih po vojni, jih je bila večina objavljena šele 50 ali 60 let po vojni. Morda so prav prvi primer spominov na Borovnico, ki so bili objavljeni, tisti nastali izpod peresa Ezia Martina, ki jih je pod psevdonimom Gianni Barral objavil v reviji *Zaliv* v letih 1988, 1989 in 1990. To je Ezio Martin storil na pobudo Borisa Pahorja, za rabo psevdonima (ki ga je nato ohranil tudi pri izdaji svoje knjige)⁸¹ pa se je odločil, ker ni želel povzročati nevšečnosti in pretirane zainteresiranosti javnosti tako za svojo družino kot družino njegove žene Marije, ki izhaja iz slovenske vasi Kneža. V osebni korespondenci je leta 2011 poudaril, da ni nikdar skrival svoje prave identitete in je bila ta v zamejstvu vse od prve objave v reviji *Zaliv* poznana.⁸²

Lionello Rossi Kobau, ki je spomine napisal v prvih mesecih po povratku, je leta 1947 dodal pripis, v katerem med drugim pravi: "Italijanski komunisti, še vedno so del koalicije, in zavedam se, da ni pravi čas za obsodbo 'etničnega čiščenja' Titovih partizanov, brez da bi se spopadel z voljo tistih, ki ne želijo 'prekiniti' solidarnosti s sosednjo Jugoslavijo."⁸³

Leto kasneje je še dodal: "Da bi se izognil kamenjanju, kot ga je doživela dirka po Italiji,⁸⁴ se predam in uredim svoje zapiske o ujetništvu v star kovček, prepričan, da bom s preložitvijo vsega na boljše čase lahko izpostavil dejstva manj osebno in s tem manj pristransko."⁸⁵

Nazadnje je knjiga njegovih spominov izšla leta 2001. Ta časovnica, ne naključno, sovpada z obdobjem (konec osemdesetih in v devetdesetih letih), ko so v obmejnem prostoru na dan pričela prihajati opozorila na krivice, ki so se zgodile tu živečim Italijanom, s poudarkom na problematiki povojnega "ekso-

⁸⁰ Passerini, *Memory and Utopia*, str. 16–17.

⁸¹ Barral, *Borovnica '45*.

⁸² Med drugim tudi izpostavlja, da priimka Martin ni želel uporabiti, ker ne prenese njegove (nepravilne) izgovorjave na območju Veneta, saj je priimek francoski, od koder izhaja tudi njegova družina po očetovi strani, in se pravilno izgovarja Martèn (Ezio Martin, 2010–2011, r. 1921. Zasebna korespondenca pri avtorici).

⁸³ Rossi Kobau, *Prigioniero di Tito*, str. 173.

⁸⁴ Nekaj vrstic pred tem Lionello Rossi Kobau pripoveduje, kako je skupina sovaščanov (ti niso bili Slovenci), da bi izrazila svojo privrženost Titu in jugoslovanskemu režimu, kamenjala karavano na dirki po Italiji (*Giro d'Italia*) zato, ker je bila ta imenovana dirka po "Italiji" (Rossi Kobau, *Prigioniero di Tito*, str. 173).

⁸⁵ Rossi Kobau, *Prigioniero di Tito*, str. 173–174.

dusa" in izvensodnih likvidacij oziroma ti. "fojb".⁸⁶ Posledično so tudi nekdanji ujetniki začutili, da so čas in okoliščine naklonjene temu, da javnost izve tudi za njihove zgodbe.⁸⁷

Italija je bila poraženka druge svetovne vojne in agresor, ki je vojno sprožil in izvajal nasilno okupacijsko politiko na območju Jugoslavije. Zgodovinarji se zato v glavnem posvečajo diplomatskim in političnim ali vojaškim vidikom ujetništva, saj to tvori navidezni ščit, ki jih ščiti pred očitki, da so v svojem pisanju preveč subjektivni. Prav tako jih to ščiti pred očitki o pretirani empatiji do tistih, ki so bili najprej v vlogi agresorja in šele nato v vlogi žrtve. Brez da bi se spustili v razpravo o razlogih in okoliščinah, ki so privedle do ujetništva, lahko sklenemo, da je ujetništvo prav gotovo imelo negativen vpliv na njihovo družinsko in, nenazadnje, družabno življenje v letih in desetletjih po tem, ko so se iz ujetništva vrnili. Če je dolgoletno potiskanje v pozabo in strah pred javnim izpostavljanjem tistih, ki so doživeli nasilje v jugoslovanskih taboriščih, zgodovinopisje lahko v preteklosti prezrlo, pa danes tega ne more več storiti. Spregle dati to izkušnjo pomeni hkrati pozabiti, da so v ozadju za številkami ljudje in njihove družine, ki jih je ta izkušnja za vedno zaznamovala. Na ta način se ljudem "jemlje glas", ki pa ga je nujno slišati, ko je govora o nerešenih vprašanih skupne preteklosti. Ta glas je potrebno pravilno kontekstulizirati, ga razložiti in skušati razumeti dinamike, ki so krojile usodo posameznikov v času po drugi svetovni vojni, nikakor pa ne ignorirati. Za to pa se bo stroka morala resno soočiti z izzivom "pisanja travme" in ne zgolj "pisanja o travmi", saj le to vodi v uspešno premostitev samih travmatičnih izkušenj in s tem k boljšim odnosom predvsem na narodnostno mešanih območjih, kot je slovensko-italijanski obmejni prostor, katerega skupna zgodovina je že dolgo prežeta z nasiljem in nerazumevanjem ter nesprejemanjem drugega. Ker, kot pravi LaCapra, je zgodovinska resnica nujen, ne pa tudi zadosten del zgodovinopisja. Brez empatije do drugega se pri pisanju zgodovinopisnih raziskav o skupni zgodovini namreč vrzel lahko samo še pogloblja, čeprav bi, v nasprotnem primeru, lahko imela terapevtski učinek in pripomogla k boljšim medsebojnim odnosom.

⁸⁶ O tem Rožac-Darovec, "Komemoriranje TIGR-a v kontekstu politike spominjanja na Primorskem po letu 1991", str. 896–897.

⁸⁷ Na tem mestu velja izpostaviti, da je v italijanskem prostoru posledično prišlo do intenzivne politične rabe zgodovine, o tem npr. Mila Orlić, "Se la memoria (non) mi inganna ... L'Italia e il "confi ne orientale": riflessioni sulla storia e sul suo uso pubblico", *Acta Histriae*, 23, št. 3 (2015), str. 475–486.

Urška Lampe

**HOW CAPTIVITY CHANGED FAMILY LIFE: THE CASE OF DEPORTEES
FROM THE JULIAN MARCH TO YUGOSLAVIA AFTER WORLD WAR II**

SUMMARY

The article shows how the available sources, in addition to archival sources, especially the memorial literature of former prisoners and their descendants and oral testimonies, explain the social consequences of the captivity of Italian prisoners of war who, after World War II, were interned in Yugoslavia. The article mainly discusses the fate of those deported after Trieste's liberation in May 1945. Most of these were interned in the camp of Borovnica (now Dol pri Borovnici near Ljubljana), where, especially in the first months, they were exposed to hunger, inhumane conditions, and violence by guards. In the first months and years after repatriation, they found it difficult to reintegrate into family and social life. Both soldiers and prisoners of war did not receive the necessary help, understanding, or empathy upon their return after the war, as the traumatic consequences of war and captivity were little known and taken into consideration in the society of that time. Families were, therefore left to fend for themselves and rely on their abilities and knowledge to overcome trauma. Based on the testimonies at our disposal, we find that in the first months after their return, the Italian prisoners of war from Yugoslavia faced similar symptoms to those shown by other prisoners of war in the period after World War II. They felt marginalized, isolated, apathetic, and unable to maintain interest in anything, while due to the experience of captivity, especially when it was physically and mentally very tough, they were also aggressive and violent. Some did not even want to speak about their experience with their relatives or did so only with difficulty, although it is clear that the repressed memory affected their family life. Even more difficult to adapt to a new life was for those families whose relatives never returned from captivity. In addition to the emotional void and gap that has arisen, these families have also been plagued by economic hardship. At least in part, the Italian government helped them financially and gave them at least some moral support, although the families were often forced to face the new reality on their own.

Based on numerous studies of memory, trauma, and oral history, the author also concludes that these prisoners' memory (trauma) has been pushed into oblivion for decades. Consequently, in dealing with these prisoners, historians focus mainly on the diplomatic and political or military aspects of captivity, but not on the social and psychological ones. In this way, empathy is omitted

in research in understanding traumatic historical events, such as captivity certainly was. In the past, empathy has been pushed out of the historical program, mainly due to the "ideal of objectivity" in connection with the professionalization of historiography and the equating of objectivity with objectification. By not considering the traumatic aspects of the experience of war captivity and its psychological and social consequences, historiography forms an apparent shield that protects historians from accusations of being too subjective in their writing. On the contrary, the author of the article concludes that historiography must become aware of the importance of oral history and empathy in dealing with traumatic events. Instead of *writing about trauma*, start *writing trauma*, as Dominick LaCapra suggests. In this way, people are "given a voice" that must be heard regarding unresolved issues of a common past. Of course, this voice needs to be properly contextualized, explained, and try to understand the dynamics that shaped the fate of individuals in the post-World War II period, but by no means ignored. As stressed by LaCapra, historical truth is a necessary but not sufficient part of the historiography. By taking this voice into account, historiography can serve for the necessary valorization of individual experiences and make it easier to overcome the common traumatic past in the Slovenian-Italian borderland.

VIRI IN LITERATURA

- ACICR – Archives du Comité international de la Croix-Rouge**, fond Archives generales 1918–1950, Groupe G (Generalites: Affaires operationnelles) 1939–1950, Camps – listes des effectifs – courrier des delegations CICR.
- AGPCM – Archivio Generale della Presidenza del Consiglio dei Ministri**, fond Ufficio per le Zone di Confine (UZC).
- ARS – Arhiv Republike Slovenije**, fond Centralni komite Komunistične partije Slovenije, SI AS 1487.
- ASDMAE – Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri**, fond Affari politici 1931–1945 Jugoslavia.
- NARA – National Archives and Records Administration**, fond RG 331 – Records of Allied Operational and Occupation Headquarters.
- TNA–FO, The National Archives, Kew-London, Foreign Office**, fond 371 – Political Departments: General Correspondence from 1906–1966.
- TNA–WO – The National Archives, Kew-London, War Office**, fond 204 – Allied Forces, Mediterranean Theatre: Military Headquarters Papers, Second World War.
- Barral, Gianni**, *Borovnica '45. Al confine orientale d'Italia. Memorie di un ufficiale italiano* (Milano, 2007).
- Gobbato, Franco Giuseppe**, *Borovnica e altri campi per prigionieri di guerra nell' ex-Yugoslavia 1945–...* (Pordenone, 2005).
- Martin, Ezio**, 2010–2011, r. 1921. Zasebna korespondenca pri avtorici.
- Razzi, Franco**, *Lager e foibe in Slovenia* (Vicenza, 1992).
- Rossi Kobau, Lionello**, *Prigioniero di Tito 1945–1946* (Milano, 2001).
- Žitko, Slavko**, r. 1937. Ustno izporočilo. Diktafonski zapis pri avtorici.

.....

- Abrams, Lynn**, *Oral History Theory* (London–New York, 2010).
- Ajlec, Kornelija**, "System of State Allowances and Pensions for Families of Soldiers (1914–1918)", *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 16, št. 1 (2016), str. 81–111.
- Ajlec, Kornelija**, "Vloga Unrre pri oskrbi in repatriaciji jugoslovanskih razseljenih oseb v Italiji (1945–1947)", *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 2 (2020), str. 120–132.
- Assmann, Aleida in Shortt, Linda**, *Memory and Political Change* (London, 2012).
- Associazione Congiunti dei Deportati in Jugoslavia**, *Gli scomparsi da Gorizia nel maggio 1945* (Gorizia, 1980).
- Avagliano, Mario in Palmieri, Marco**, *Gli internati militari italiani. Diari e lettere dai lager nazisti 1943–45* (Torino, 2009).

- Bajc, Gorazd**, "Zgodba neke diplomatske note: ozadje britanskega in ameriškega posega v Beogradu 23. in 24. oktobra 1945 glede deportacij Italijanov iz Julijske krajine", v: Bajc, Gorazd in Klabjan, Borut (ur.) *Pirjevčev zbornik: poti zgodovine med severnim Jadranom, srednjo in vzhodno Evropo: ob 70. obletnici akad. prof. dr. Jožeta Pirjevca* (Koper, 2011), str. 139–163.
- Bajc, Gorazd**, "Aretacije, internacije in deportacije po prvi in drugi svetovni vojni na območju Julijske krajine: oris problematike in poskus primerjave", *Acta Histriae* 20, št. 3 (2012), str. 389–416.
- Bernstein, Murray M.**, "Conflicts in Adjustment. World War II Prisoners of War and Their Families", v: Danieli, Yael (ur.) *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma* (New York, 1998), str. 119–124.
- Bertagna, Federica**, "Vinti o emigranti? Le memorie dei fascisti italiani in Argentina e Brasile nel secondo dopoguerra", *História: Debates e Tendências* 13, št. 2 (2013), str. 282–294.
- Cergol Paradiž, Ana in Verginella, Marta**, "'Volemo pan, polenta e lavor': le proteste delle donne triestine, 1914–1918", *Genesis: rivista della Società Italiana delle Storiache* 15, št. 1 (2016), str. 87–112.
- Conti, Flavio Giovanni**, *I prigionieri di guerra italiani 1940–1945* (Bologna, 1986).
- Cvetek, Robert**, *Bolečina preteklosti: Trauma, medosebni odnosi, družina, terapija* (Celje, 2009).
- Danieli, Yael, ur.**, *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma* (New York, 1998).
- Di Sante, Constantino**, *Nei campi di Tito. Soldati, deportati e prigionieri di guerra italiani in Jugoslavia (1941–1952)* (Verona, 2007).
- Dobaja, Dunja**, "Socialnozdravstvene razmere in organizacija legalne socialnozdravstvene službe za ženske in otroke na nemškem okupacijskem območju: na zasedenem območju Koroške in Kranjske", *Prispevki za novejšo zgodovino* 55, št. 1 (2015), str. 42–65.
- Dobaja, Dunja in Prebilič, Vladimir**, "Ukradeni otroci in na silo odpeljani otroci", *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 16, št. 2 (2016), str. 499–525.
- Dondi, Mirco**, "The Fascist Mentality after Fascism", v: Bosworth, R. J. B., Dogliani, Patrizia (ur.) *Italian Fascism. History, Memory and Representation* (London, 1999), str. 141–160.
- Dornik Šubej, Ljuba**, "Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah na Slovenskem pred, med in po drugi svetovni vojni", v: Žižek, Aleksander (ur.) *Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev* (Ljubljana, 2004), str. 159–168.
- Dowd Hall, Jacquelyn in Pollock, Della**, *Remembering: Oral History Performance* (New York, 2006).

- Dragoni, Ugo**, *La scelta degli I.M.I. Militari italiani prigionieri in Germania (1943–1945)* (Firenze, 1996).
- Dunnage, Jonathan**, *Twentieth-Century Italy: A Social History* (London, 2002).
- Durand, André**, *From Sarajevo to Hiroshima: History of the International Committee of the Red Cross* (Geneva, 1984).
- Fassin, Didier in Rechtman, Richard**, *The Empire of Trauma. An Inquiry into the Condition of Victimhood* (Princeton, Oxford, 2009).
- Fedorowich, Kent in Moore, Bob**, *The British Empire and Its Italian Prisoners of War, 1940–1947* (New York, 2002).
- Fishman, Sarah**, *We Will Wait. Wives of French Prisoners of War, 1940–1945* (New Haven, London, 1991).
- Fishman, Sarah**, *From Vichy to the sexual revolution. Gender and Family Life in Post-war France* (Oxford, 2017).
- Giusti, Maria Teresa**, *I prigionieri italiani in Russia* (Bologna, 2003).
- Gribaudo, Gabriella, ur.**, *Testimonianze e Testimoni nella storia del tempo presente* (Firenze, 2020).
- Hammermann, Gabriele**, *Gli internati militari italiani in Germania* (Bologna, 2004).
- Hately-Broad, Barbara**, *Prisoner of War families and the British government during the second world war* (Sheffield University, 2002), doktorska disertacija, dostopno na: <http://etheses.whiterose.ac.uk/3416/1/246925.pdf>, pridobljeno: 27. 10. 2020.
- Hately-Broad, Barbara**, *War and Welfare. British prisoners of war families 1939–45* (Manchester, New York, 2009).
- Keefer, Louis E.**, *Italian Prisoners of War in America, 1942–1946: Captives or Allies?* (New York, 1992).
- Kerec, Darja**, "Položaj civilnega prebivalstva v Prekmurju ob koncu vojne", *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 16, št. 2 (2016), str. 437–448.
- Kerec, Darja**, "Prekmurje leta 1917", *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 18, št. 3 (2018), str. 811–825.
- Klabjan, Borut**, "Partizanska pokrajina: partizanski spomeniki in komemoriranje partizanov na Tržaškem", *Acta Histriae* 20, št. 4 (2012), str. 669–692.
- Klabjan, Borut, ur.**, *Borderlands of memory: Adriatic and Central European perspectives* (Oxford, 2019).
- Klavora, Marko**, "Intervju in ustna zgodovina: pričevanje ali pripoved?", *Acta Histriae* 20, št. 1–2 (2012), str. 121–136.
- Kočan, Faris in Udovič, Boštjan**, "Diplomacija s (kolektivnim) spominom: kako preteklost vpliva na izvajanje diplomacije?", *Annales, Series Historia et Sociologia* 30, št. 3 (2020) (v tisku).
- Konovšek, Tjaša**, "Between the Ideal and Reality: Women During World War II in Slovenia", *Prispevki za novejšo zgodovino* 59, št. 3 (2019), str. 98–112.
- LaCapra, Dominick**, *Writing History, Writing Trauma* (Baltimore, 2014).

- Mackenzie, Simon P.**, "The Treatment of Prisoners of War in World War II", *The Journal of Modern History* 66, št. 3 (1994), str. 487–520.
- Mahnič, Katja**, "Spomin: med individualnim in kolektivnim, med tradicijo in zgodovino", *Ars & Humanitas* 13, št. 1 (2019), str. 7–18.
- Marinella, Sandra**, *The Story You Need to Tell. Writing to Heal from Trauma, Illness, or Loss* (Novato, 2017).
- Moore, Bob in Hately-Broad, Barbara, ur.**, *Prisoners of War, Prisoners of Peace. Captivity, Homecoming and Memory in World War II* (New York, 2005).
- O'Donnell, Casey et al.**, "Verbal and Physical Aggression in World War II Former Prisoners of War: Role of Posttraumatic Stress Disorder and Depression", *Journal of Traumatic Stress Studies* 19, 6 (2006), str. 859–866.
- Orlič, Mila**, "Se la memoria (non) mi inganna ... L'Italia e il 'confine orientale': riflessioni sulla storia e sul suo uso pubblico", *Acta Histriae* 23, št. 3 (2015), str. 475–486.
- Parlato, Giuseppe**, *Fascisti senza Mussolini. Le origini del neofascismo in Italia, 1943–1948* (Bologna, 2012).
- Passerini, Luisa**, *Memory and Utopia. The Primacy of Intersubjectivity* (New York, 2014).
- Perks, Robert in Thomson, Alistair, ur.**, *The Oral History Reader* (London, New York, 1998).
- Portelli, Alessandro**, *The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories: Form and Meaning in Oral History* (New York, 1990).
- Portelli, Alessandro**, "What makes oral history different", v: Perks, Robert in Thomson, Alistair (ur.) *The Oral History Reader* (London–New York, 1998), str. 63–74.
- Portelli, Alessandro**, *The Order Has Been Carried Out: History, Memory, and Meaning of a Nazi Massacre in Rome* (New York, 2003).
- Rainero, Romain H., ur.**, *I prigionieri militari Italiani durante la seconda Guerra mondiale. Aspetti e problem storici* (Milano, 1985).
- Rosenheck, Robert in Fontana, Alan**, "Warrior Fathers and Warrior Sons. Intergenerational Aspects of Trauma", v: Danieli, Yael (ur.) *International Handbook of Multi-generational Legacies of Trauma* (New York, 1998), str. 225–242.
- Rožac Darovec, Vida**, "Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine", *Acta Histriae* 14, št. 2 (2006), str. 447–467.
- Rožac-Darovec, Vida**, "Narod, država in identitete v obmejnih prostorih", *Acta Histriae* 18, št. 1–2 (2010), str. 217–228.
- Rožac-Darovec, Vida**, "'Po svobodi je v vas pršu hudič!': pomen ustne zgodovine za razkrivanje mitoloških struktur v preteklosti – primer spominjanja Rakitljanov", *Acta Histriae* 20, št. 4 (2012), str. 693–702.
- Rožac-Darovec, Vida**, "Komemoriranje TIGR-a v kontekstu politike spominjanja na Primorskem po letu 1991", *Acta Histriae* 24, št. 4 (2016), str. 891–904.
- Rožac-Darovec, Vida**, "An archaeology of remembering the fascist era in the Istrian countryside – a case study of the village Rakitovec", *Acta Histriae* 26, št. 4 (2018), str. 1143–1156.

- Scheipers, Sibylle, ur.**, *Prisoners in War* (New York, 2010).
- Schreiber, Gerhard**, *I militari italiani internati nei campi di concentramento del Terzo Reich (1943–1945)* (Roma, 1997).
- Schwab, Gabriele**, *Haunting legacies: violent histories and transgenerational trauma* (New York, 2010).
- Segal, Julius, Hunter, Edna J. in Segal, Zelda** "Universal Consequences of Captivity: Stress Reactions Among Divergent Populations of Prisoners of War and Their Families", *International Social Sciences Journal* XXVIII, št. 3 (1976), str. 593–609.
- Širok, Kaja**, "Spomin in pozaba na obmejnem območju: predstave o goriški preteklosti", *Acta Histriae* 18, št. 1–2 (2010), str. 337–358.
- Širok, Kaja**, "Kolektivni spomin, pričevalec in zgodovina: diskurzivne konstrukcije preteklosti", *Acta Histriae* 20, št. 1–2 (2012), str. 137–150.
- Širok, Kaja**, "Identitete, zgodovina in dediščina prostora – prakse spominjanja in komemoracije na Goriškem v XX. stoletju", *Acta Histriae* 20, št. 4 (2012), str. 631–646.
- Starman, Hannah**, "Travma, ideologije pripadnosti, nacija: nastavki za teoretski model kulturotvornega prenosa posledic množičnega nasilja", *Razprave in gradivo – Inštitut za narodnostna vprašanja* (1990) 50 (2006), str. 132–159.
- Strle, Urška**, "K razumevanju ženskega dela v veliki vojni", *Prispevki za novejšo zgodovino* 55, št. 2 (2015), str. 103–125.
- Summers, Julie**, *Stranger in the House: Women's Stories of Men Returning from the Second World* (London, 2009).
- Tarchi, Marco**, *Esuli in patria. I fascisti nell'Italia repubblicana* (Milano, 1995).
- Tomassini, Luigi, ur.**, *Le diverse prigionie dei militari italiani nella seconda guerra mondiale* (Firenze, 1995).
- Troha, Nevenka**, *Komu Trst? Slovenci in Italijani med dvema državama* (Ljubljana, 1999).
- Troha, Nevenka**, "Italijani v vojnem ujetništvu v Jugoslaviji 1944–1947", *Annales, Series Historia et Sociologia* 10, št. 2 (2000), str. 325–340.
- Turner, Barry in Rennell, Tony**, *When Daddy Came Home. How War Changed Family Life Forever* (London, 2014).
- Udovič, Boštjan**, "Memoirism Hype: Why do Slovenian Diplomats Write Memoirs?", *Acta Neophilologica* 53, št. 1–2 (2020), str. 153–166.
- Verginella, Marta**, "Zgodovinopisna in politična raba pričevalca", *Acta Histriae* 20, št. 1–2 (2012), str. 107–120.
- Verginella, Marta**, "Ženske v vojni in o veliki vojni", *Prispevki za novejšo zgodovino* 55, št. 2 (2015), str. 54–70.
- Verginella, Marta**, "Displacement and Cultural Borders in the Great war: Bitterness of the Refugee Experience in the Native Country or Abroad", *Acta Histriae* 23, št. 3 (2015), str. 357–376.

Verginella, Marta, "Political Activism of Slovene Women in Venezia Giulia after World War I and the Rise of Fascism: from Autonomy to Subordination", *Acta Histriae* 26, št. 4 (2018), str. 1041–1062.

Wiseman, Hadas in Barber, P. Jacques, *Echoes of the Trauma. Relational Themes and Emotions in Children of Holocaust Survivors* (Cambridge, 2008).

Author: **LAMPE Urška**
Ph.D., Assistant Professor
Institute IRRIS
Čentur 1f, SI-6273 Marezige, Slovenia
Ca' Foscari University of Venice
Dorsoduro 3246, IT-30123 Venezia, Italy

Title: **HOW CAPTIVITY CHANGED FAMILY LIFE: THE CASE OF DEPORTEES FROM THE JULIAN MARCH TO YUGOSLAVIA AFTER WORLD WAR II**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 20 (2020), No. 3, pp. 773–810, 87 notes, 1 picture

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Italian prisoners of war, deportations, Julian March, Yugoslavia, World War II, memory, trauma, family, oral history, social history

Abstract: The article discusses individual and social consequences of captivity in the case of Italian prisoners of war in Yugoslavia, emphasizing the fate of those who were interned in Slovenia (most of them were the so-called deportees from the Julian March). Based on available memoirs, archival sources, and oral testimonies, the article aims to understand if and how the experience of captivity affected prisoners' social and family life and their reintegration into society after returning home. Since these memories in the early years and decades were often pushed into oblivion, the article also highlights the importance of oral history and empathy in dealing with traumatic events and starting *writing trauma* instead of *writing about trauma*.